

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКИЙ КОЛЕГІУМ»
імені Т.Г. ШЕВЧЕНКА
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
Кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М. А. Скока

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
освітнього ступеня «магістр»
на тему:
ПСИХОСЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО ОСВІТУ

Виконала:

магістрантка II курсу, 61 групи
Кринична Олександра Сергіївна

Науковий керівник:

Дроздов Олександр Юрійович,
доктор психологічних наук,
доцент

Захищено з оцінкою _____

Голова ЕК _____

З М І С Т

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ОСВІТУ	
1.1. Феномен соціальних уявлень.....	5
1.2. Уявлення про освіту та її оцінки в буденній свідомості.....	13
 РОЗДІЛ ІІ. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО ОСВІТУ	
2.1. Методика та процедура дослідження.....	21
2.2. Отримані результати та їхній аналіз.....	24
 ВИСНОВКИ.....	 44
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 47
 ДОДАТКИ.....	 54

ВСТУП

Освіта є складним соціальним феноменом, що вивчається цілим спектром наукових напрямів. Вітчизняна наука найбільшу увагу приділяє вивченню змісту, мети та організації освітньої діяльності, методів та процедур навчання, системи управління тощо. У наукових розробках освіта сприймається як необхідний соціальний процес, завдяки якому, зокрема, людина стає особистістю, відбуваються позитивні зміни в суспільстві. У сучасному світі наявні певні проблеми як у самій освіті, так і у сприйнятті освіти з боку суспільства. І саме соціальні уявлення української молоді про суспільство стали предметом нашого дослідження.

Актуальність теми зумовлена сучасними українськими реаліями, а саме спробами Міністерства освіти і науки України покращити освітній процес. Наразі із 2017-2018 навчального року проводиться реформа шкільництва «Нова українська школа», а також із 2005 року триває процес трансформації системи Вищої освіти у межах Болонського процесу. Коли відбуваються докорінні зміни у одній із галузей соціальної сфери (в даному випадку в галузі освіти), важливим є не лише сам процес реформування, але і моніторинг сприйняття цих реформ суспільством, адже існує певний розрив між цілями, що офіційно декларуються, і їхнім відображенням у свідомості людей. Без отримання необхідного зворотного зв'язку від суб'єктів, котрі безпосередньо пов'язані із освітнім процесом, досягнути бажаних результатів буде майже неможливо. В Україні такого роду дослідження мають переважно соціологічний характер. Що стосується психосемантичних досліджень, то їхня кількість досить невелика. Враховуючи об'єктивні зміни в українській системі освіти, вважаємо за необхідне дослідити, якими є соціальні уявлення молоді про освітній процес.

Об'єктом дослідження є соціальні уявлення.

Предмет дослідження – психосемантичні особливості соціальних уявлень молоді про освіту.

Мета дослідження – виявити змістовну (психосемантичну) специфіку соціальних уявлень української молоді про освіту.

Поставлена мета зумовила необхідність виконання таких завдань дослідження:

- 1) проведення теоретичного аналізу феномена соціальних уявлень, зокрема соціальних уявлень про освіту;
- 2) підготовка та реалізація відповідного емпіричного психосемантичного дослідження соціальних уявлень;
- 3) кількісний та якісний аналіз отриманих результатів, формулювання висновків.

Теоретико-методологічною основою нашого дослідження виступала концепція соціальних уявлень, розроблена у французькій соціально-психологічній школі (С.Московічі, Д.Жоделе, Ж.Абрік, В.Дуаз).

Методи дослідження. Для реалізації зазначених мети та завдань було використано комплекс теоретичних (аналіз, класифікація, узагальнення, порівняння тощо), емпіричних (асоціативний тест) та математико-статистичних (частотний аналіз) методів. Враховуючи епідеміологічну ситуацію в країні на момент дослідження, збір емпіричних даних відбувався в онлайн-форматі (тестування в Гугл-формі).

Структура роботи. Робота (обсяг – 86 сторінок) складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку використаних джерел (74) та 11 додатків. У першому розділі розглядаються різні теоретичні підходи до феномена соціальних уявлень, а також дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців на тему уявлень про освіту та її оцінки в буденній свідомості. У другому розділі описано методику нашого дослідження соціальних уявлень української молоді про освіту, а також отримані результати та їхній аналіз.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ ПРО ОСВІТУ

1.1. Феномен соціальних уявлень

Практично з початку XX століття відомі психологи та соціологи вказували на необхідність вивчення уявлень індивідів про навколишню дійсність. У. Томас і Ф. Знанецький звернули увагу на те, що суб'єкт реагує на ситуацію, виходячи з того, як він сам її сприймає [11]. Термін «соціальне уявлення» ввів соціолог С. Московічі. Ним він позначив різноманітні явища, які спостерігаються і вивчаються на різних рівнях: індивідуальному і колективному, психологічному і соціальному. У своїй роботі «Прагматизм і соціологія» підкреслював, що мета думки не у відтворенні даних, а в конструюванні майбутньої реальності [45]. На думку Е. Дюркгейма, у людей існує два типи свідомості: індивідуальна, що характеризує кожного суб'єкта як індивідуальність, і колективна, що є загальною для будь-якої соціальної групи. І саме остання виражається в колективних уявленнях. Колективні уявлення виходять не з індивідів, узятих ізольовано один від одного, але через їх поєднання [11]. Колективні репрезентації розглядалися ним як уявлення, які поділяються майже всіма членами суспільства, соціальні за природою і походженням. Він підкреслював неможливість їхнього пояснення на індивідуальному рівні [14].

Первину інформацію про навколишній світ ми отримуємо за допомогою відчуття та сприйняття. Збудження, яке виникає в наших органах відчуття, не зникає безслідно в ту саму мить, коли перестає діяти на нього подразник. Після цього, виникають і протягом певного часу зберігаються, так звані послідовні образи. Але роль цих образів для психічного життя людини невелика. Набагато більше значення має той факт, що через довгий проміжок

часу, після того як людина сприйняла будь-який предмет, образ цього предмету може бути знову – випадково чи спеціально – викликаний нею. Це явище отримало назву «уявлення» [50]. Уявлення – це чуттєво-наочний образ предметів, явищ дійсності, що зберігаються і відтворюються у свідомості людини, поза безпосереднім впливом їх на органи чуттів.

В основі уявлення лежить сприйняття об'єктів, що були в минулому. Можна виділити декілька типів уявлень. По-перше, це уявлення пам'яті, тобто уявлення, що виникли на основі безпосереднього сприйняття в минулому будь-якого предмету чи явища. По-друге, це уявлення уяви. Уявлення уяви формуються на основі отриманої в минулому інформації і її більш-менш творчої переробки. Уявлення виникають в результаті практичної діяльності [45].

Розробники теорії соціальних уявлень акцентують увагу на невіддільності образного, фігуративного аспекту уявлення від аспекту значущості, воно співвідносить з усяким образом смисл і відносить до всякого смислу образ. Поняття «образ» тут вживається або в сенсі фігуративної сукупності або в сенсі специфікації уявної дії. Соціальне уявлення визначається і водночас визначає особливості сприймання і відображення соціального світу, у ньому відображається ставлення суб'єкта до цього світу. Дослідження механізмів конструювання соціальних уявлень здійснюється у кількох напрямках: аналіз контексту, в якому формується уявлення (взаємодія з соціальними стимулами); аналіз впливу на соціальні уявлення групових норм і цінностей; аналіз індивідуальних і соціальних смислів та інтерпретацій, які формулюються або засвоюються в процесі конструювання уявлень; намагання вивести уявлення з дискурсивної практики суб'єкта, співвіднесення з його соціальним статусом; спроби знайти пояснення змін або корекції уявлень у міжгрупових відносинах; вивчення механізмів репрезентації суб'єктом соціального світу через засвоєння системи соціальних ставлень [52].

Аналіз наукових праць, який був здійснений О. Кравчук, показав, що у вивченні соціальних уявлень можна виділити три основні напрямки [37]:

- 1) в рамках вивчення імпліцитної теорії особистості (С. Аш, Дж. Брунер, Дж. Келлі, Р. Таджіурі, О. Шмельов та ін.);
- 2) дослідження соціальних уявлень французькою школою (Ж.-К. Абрик, В. Вагнер, В. Дуаз, Д. Жоделе, С. Московічі, Ж.-П. Кодол та ін.);
- 3) розгляд соціальних уявлень як однієї з процедур соціального мислення (К. Абульханова-Славська, М. Воловікова, А. Славська, Н. Смірнова).

Тому доречним вважаємо розгляд феномену соціальних уявлень в рамках кожного напрямку більш детально. Розпочнемо із розгляду феномену соціальних уявлень в межах імпліцитної теорії особистості.

Процес пізнання людиною навколишньої дійсності детермінується, на думку Дж. Брунера, когнітивними схемами. Саме когнітивні схеми використовуються як пояснювальний конструкт пізнання навколишньої дійсності. Схеми є передбаченнями, посередником, через який минуле впливає на майбутнє. При цьому схеми, що забезпечують прийом інформації та її подальший пошук, не є схемами якоїсь однієї модальності (зоровими, слуховими або тактильними), а мають узагальнено-перцептивний характер. Схеми надають можливість людині не лише сприймати поточні події, але й утримувати та структурувати узагальнену інформацію про події, що мали місце в минулому [72].

Р. Таджіурі розумів під імпліцитною теорією особистості індивідуально-особистісні еталони сприймання дійсності. Механізм формування у людини вказаної теорії особистості науковці уявляють таким чином: зустрівшись із будь-якою новою, незнайомою раніше людиною і спілкуючись із нею, перш за все звертається увага на її зовнішність. Згодом у процесі спілкування здійснюється спостереження за поведінкою та

вибудовуються гіпотези щодо її психологічних властивостей, реакцій на дії та поведінку інших людей, які згодом перевіряються в комунікативній взаємодії. Після закінчення такої взаємодії у кожного зі співрозмовників у пам'яті залишається потрійний слід від спілкування, що включає дані про зовнішність, знання про поведінку й уявлення про психологічні особливості. Ці три компоненти пов'язуються й асоціюються один з одним у свідомості й пам'яті. Упродовж усього життя люди зустрічаються з багатьма іншими людьми і отримують у результаті спілкування аналогічні враження, що включають ті ж три складові: зовнішні дані, поведінку та психологічні властивості. Враження від різних людей накопичуються в пам'яті, і те, що в цих враженнях виявляється однаковим (вказані складові образу та зв'язку між ними), закріплюється і відображається в пам'яті. Ці випадкові складові та зв'язки немов би забуваються, проте в результаті формується узагальнений образ людини, що включає типові особливості зовнішності, типові форми поведінки і типові психологічні властивості в їх взаємозв'язку. Такий узагальнений образ і є імпліцитною теорією особистості. Будучи сформованою у певної людини, її імпліцитна теорія особистості істотно впливає на те, як вона сприймає й оцінює інших [43].

Дж. Келлі відзначив, що люди сприймають світ за допомогою простих і ясних зразків, шаблонів, схем, які самі й створюють. Інтерпретуючи події або явища, вони намагаються втиснути навколишній соціальний світ у знайомі їм схеми так, щоб він відповідав звичним, зрозумілим зразкам і шаблонам, які Дж. Келлі позначає поняттям конструкт «домислювання» [30]. Конструкт «домислювання» - це, з одного боку, спосіб тлумачення світу, спроба його збагачення, а з іншого – відповідна йому поведінка. Поведінка визначається тим, як індивід інтерпретує навколишній соціальний світ [30].

Тепер розглянемо дослідження соціальних уявлень французькою школою.

Розвиваючи положення Е. Дюркгейма, С. Московічі вважає, що соціальні уявлення не тотожні колективним уявленням Е. Дюркгейма. Це, скоріше, не процедура колективної, надіндивідуальної свідомості, а факт індивідуальної свідомості, психосоціальне явище, що включає в себе єдність когнітивного та емоційного [45]. Для С. Московічі соціальне уявлення – своєрідна форма повсякденного пізнання, соціальний суб'єкт, активний у пізнавальній діяльності; за допомогою уявлення він сприяє утворенню образів людей, об'єктів, подій навколишнього світу [45]. Соціальність уявлень за С. Московічі – це соціальність троякого роду [45]:

- 1) уявлення, що належать до соціальної реальності в її структурному та культурному аспектах;
- 2) вони соціальні з точки зору їх генезису;
- 3) уявлення виступають складовою частиною соціальної реальності, будучи інструментом її конструювання.

Соціальні уявлення, ж когнітивні утворення, які відносяться до тієї області психічного знання, же самим безпосереднім образом детермінує соціальні умови життя індивіда [51]. Джерела соціальних уявлень – наукове знання і переконання. Розрізняти типи уявлень в залежності від цих джерел можна з великим ступенем умовності, так як все перед-уявлення ґрунтуються в більшій чи меншій мірі на них обох. Однак за переважанням того чи іншого джерела виходить, що якщо індивіди і групи шукають істину щодо об'єкта, то виникають уявлення засновані на знаннях [10]. Якщо уявлення підтримуються через консенсус з іншими, то вони засновані на переконаннях. С. Московічі пропонує розрізняти такі типи уявлень [45]:

- 1) керівні – колективні усіма членами групи; вони одноманітні і примусові;
- 2) емансиповані – продукт циркулюючих знань та ідей, що належать підгрупам, які знаходяться в більш-менш тісному контакті. Кожна підгрупа виробляє своє власне уявлення;

3) полемічні – формуються в ситуації соціального конфлікту або полеміки, що не поділяється усіма членами суспільства. Ці уявлення визначаються антагоністичними відносинами між членами суспільства.

Ж.-К.Абрик сформулював гіпотезу центрального ядра уявлення, яке визначає його смисл і внутрішню організацію, відзначається стабільністю і стійкістю до змін. Периферія уявлення, представлена когнітивними елементами (категорії, когнітивні карти, сценарії-скрипти, наївні теорії тощо), які забезпечують операціональну функцію перцепції. На відміну від ядра периферія досить динамічна [71].

Однією з робіт, спеціально присвячених питанню про співвідношення теоретичних основ концепції соціальних уявлень і методології когнітивізму, є стаття Ж. Кодола. Він вважає, що базова аксіома робіт у цій області полягає в тому, що як когнітивна структура, так і структура уявлення являють собою деяку рівновагу, якусь зв'язність, деяку стабільність і сталість. Ідея балансу лежить в основі міркувань С. Московічі та інших авторів про процес її індивідуального пізнання, у результаті якого «дивний», «далекий» зміст повинен перетворитися в «звичайне», «банальне», не суперечне існуючому когнітивному універсуму суб'єкт [45].

Структурні елементи соціальних уявлень (репрезентацій) [14]:

1. Інформаційний компонент соціального уявлення – предметний зміст про об'єкт, перероблений і включений в образ світу. Інформаційний компонент містить судження, що включають у себе інформацію про об'єкти відбиття. Судження, що входять в інформаційний компонент дозволяють визначити наскільки точно властивості об'єкта представлені в соціальному уявленні. Аналіз інформаційної складової передбачає виокремлення із множини соціальних уявлень групи про певний об'єкт ті уявлення, що зустрічаються найбільш часто. Саме вони визначають основний зміст уявлень досліджуваної соціальної групи.

2. Поле уявлення – система зв'язків між елементами знання, ієрархічна організація елементів уявлення і їхніх зв'язків; включає периферичні елементи (варіативна частина) й центральне ядро (інваріантна частина).

3. Установка (атитюд) – інтегрує інформацію отриману з уявлень групи та власного досвіду й визначає ставлення суб'єкта до об'єкта та його готовність поводитися стосовно об'єкта певним чином.

Уточнюючи визначення, надане С. Московічі, Д. Жоделе вважає соціальні уявлення «формою пізнання соціальної дійсності». Д. Жоделе вважає, що категорія соціального уявлення означає специфічну форму пізнання, а саме знання здорового глузду, зміст, функції і відтворення яких є соціально обумовленими. У більш широкому плані соціальні уявлення – це властивості повсякденного практичного мислення, спрямовані на освоєння й осмислення соціального, матеріального й ідеального оточення. Як такі, вони мають особливі характеристики в області організації змісту, ментальних операцій і логіки. Соціальна детермінованість змісту та самого процесу уявлення визначені контекстом і умовами їхнього виникнення, каналами циркуляції, нарешті, функціями, яким вони служать у взаємодії зі світом та іншими людьми [51].

На думку Д. Жоделе, двоїста психосоціальна сутність уявлень, проявляється у повсякденній практиці людей за допомогою специфічних функцій. По-перше, соціальні уявлення виконують роль «ідентифікаторів», що дозволяють віднести «інших» до конкретної соціальної групи. Вони несуть із собою ті чи інші визначення об'єкта, зрозумілі членам цієї групи; ці визначення складаються у спільне бачення реальності, притаманне групі, яке може не збігатися або суперечити поглядам, прийнятим в інших групах. Своєрідне бачення реальності спрямовує дії і взаємозв'язок членів даної групи. По-друге, соціальні уявлення виконують інтерпретуючу функцію, регулюючи відносини індивідів один з одним і з навколишнім світом, визначаючи їх поведінку та комунікативні зв'язки. По-третє, володіючи

когнітивною функцією, вони насичують соціальний світ індивіда відповідними афективними та нормативними елементами, сприяючи інтеріоризації «належного» досвіду, моделей поведінки і мислення [11].

Пізніше Ж. Абриком, В. Дуазом, Д. Жоделе була розроблена ієрархічна будова поля уявлення й виділені рівні цієї ієрархії – ядро й периферія. Центральне ядро (стійка частина) утворюється декількома елементами соціальної репрезентації й служить для організації внутрішньої будови та надає уявленню смислу. Периферія (менш стійка частина) утворюються зі скриптів, схем, стереотипів і «запускає» швидкі поведінкові реакції, які не потребують тривалого процесу ухвалення рішення. Процес перебудови периферійних схем відбувається у випадку неузгодженості між уже наявними елементами уявлення й новими, які відповідають певним змінам дійсності. Периферія відіграє роль буфера, який захищає центральне ядро від деформації. Якщо нової інформації, яка не відповідає раніше сформованому уявленню, надто багато й периферійні схеми не можуть її повністю адаптувати, зміни зачіпають і центральне ядро, а це може привести до зламу колишнього соціального уявлення й створення нового [14].

Завдяки проведеним емпіричним дослідженням ядра і периферії соціального уявлення вдалося виявити, що структура представлення залежить від зміни аттитюду, але змінюється при цьому тільки периферична система, а ядро залишається стабільним. Були доведені деякі закономірності функціонування ядра: так, його елементи можуть активізуватися в різному ступені в залежності від контексту; на факт активації впливають критичність ситуації і рівень практичного освоєння об'єкта групою. Великий вплив багатодітній родині і контекст висловлювання і характеристики нормативної моделі [19].

Підхід, запропонований В. Дуаз (Женевська школа), отримав назву динамічного. Він фокусується на вивченні впливу соціальної структури на формування уявлення, велика увага приділяється процесу анкерування.

Апелюючи до робіт С. Московічі, В. Дуаз підкреслює, що теорія соціальних уявлень спирається на поняття системи і метасистеми. Ця теорія є загальною теорією про те, як метасистема соціального регулювання втручається в систему когнітивного функціонування. В основі функціонування когнітивної системи лежать процеси категоризації об'єктів, нормативне регулювання цього функціонування здійснює метасистема. Вивчення соціальних уявлень – відповідь на питання про те, яка соціальна регуляція яку когнітивну функцію зачіпає і в якому контексті. Це регулювання здійснюється за допомогою двох соціокогнітивних процесів: об'єктифікації і анкетування. Під першим пропонується розуміти трансформацію абстрактного в конкретне за допомогою комунікації, в результаті чого виникають фігуративні, метафоричні або символічні значення, які стають розділеними, але не консенсусними точками відліку в процесі обговорення специфічних питань. Соціальне уявлення на цьому етапі є словник значень, що виникають в результаті перетворення абстрактного в конкретне. За допомогою процесу анкетування образи і значення виявляються закоріненими в наявних знаннях і переконаннях [10].

1.2. Уявлення про освіту та її оцінки в буденній свідомості

Освіта є складним соціальним феноменом, і вивчає цей феномен багато наук. Вітчизняна наука найбільшу увагу приділяє вивченню змісту, мети та організації освітньої діяльності, методів та процедур навчання, системи управління тощо. У наукових розробках освіта сприймається як необхідний соціальний процес, завдяки якому, зокрема, людина стає особистістю, відбувається соціальна мобільність, позитивні зміни взагалі. Існують проблеми як у самій освіті, так і у сприйнятті освіти з боку суспільства. [28].

Найважливішими загальними соціальними умовами, що впливають на формування орієнтацій і установок, що становлять основу життєвих планів школярів, є такі: культура суспільства (норми і цінності), соціальна структура, її специфічні підструктури (професійна, галузева, територіальна, освітня), система соціальних інститутів і відповідних відносин, установ і організацій, соціальна, економічна і політична ситуація в країні, масштаби кризових явищ в цих сферах, стан системи освіти (кількісні та якісні характеристики) [59].

Формування уявлень про освіту залежить від багатьох факторів. З одного боку, на цей процес впливає низка індивідуальних факторів, до яких відносимо вік, особистий досвід, психологічні особливості, інтелектуальні здібності та рівень освіти. Так в залежності від вікових особливостей людина здатна сприймати певний феномен під різним кутом і на різному рівні абстракції. Наприклад, для дитини молодшого шкільного віку слово «школа» із великою імовірністю матиме конкретне значення із прив'язкою до особистого досвіду цієї дитини – «моя школа». А по мірі дорослішання це саме поняття буде розширюватись і набувати додаткових смислів. І вже для дорослої людини «школа» може набувати і значення особистого минулого із багатьма емотивними конотаціями, і абстрактне уявлення про школу як про освітню структуру, і уявлення про феномен шкільництва в історичній та сучасній площині. Розглянемо інший приклад: в залежності від такого психологічного параметру як темперамент людина матиме зовсім різні уявлення про оптимальний темп і формат навчання, про ідеального викладача. Особа із неврівноваженим рухливим типом нервової системи (холерик) в межах шкільної системи буде сприймати із більшим ентузіазмом заняття із частою зміною форм діяльності та швидким темпом викладу матеріалу. Що стосується, наприклад, флегматика, то із його інертністю та врівноваженістю нервової системи йому буде більш комфортно працювати у помірному темпі. Проте, окрім темпераменту, матимуть вплив і такі

параметри як інтроверсія/екстраверсія, особливості пам'яті та уваги, наявність/відсутність розладів (як то синдром гіперактивності і дефіциту уваги) тощо. Це впливатиме і на фактичний процес навчання, і на уявлення особи про нього.

Іншою не менш значущою групою факторів, що впливають на формування уявлень про феномен, є соціальні фактори. До них віднесемо наступні:

- Соціокультурні норми та цінності, менталітет;
- Вплив ЗМІ;
- Ціннісні установки у родини, групі однолітків;
- Соціально-психологічний клімат у навчальній групі/класі;
- Соціальний статус особи.

Формування певних цінностей і уявлень розпочинається зі впливу малих соціальних груп: сім'ї та найближчого оточення. Особа, що зросла у родині, в якій рівень освіти входить до провідних цінностей, навряд матиме уявлення про освіту як про щось важливе, необхідне та престижне.

Із настанням епохи інформаційних технологій все більшого впливу набувають мас-медіа. Сучасна молодь схильна поділяти систему цінностей, яка транслюється тими чи іншими медійними особами: блогерами, митцями (письменниками, художниками, співаками, акторами тощо), політичними діячами. Факт несортованого інформаційного потоку, що безперервно поглинається молодим поколінням, може стати проблемою, адже будь-яка особа може поширювати в Інтернеті не тільки помилкову інформацію, не підкріплену жодними науковими фактами, але і насаджувати свою систему цінностей, котра може виявитись руйнівними, агресивними, екстремістськими. У реаліях сьогодення здатність до критичного мислення формується значно пізніше, аніж людина (дитина) отримує доступ до мережі Інтернет.

Якщо брати окремо освіту, то її цінність, передовсім – вищої, належить до чільних у системі цінностей українців. Аналіз причин зростання цінності вищої освіти, яке відбулося в трансформаційному періоді (протягом 1991–2006 рр. у 2,5 разу зросла кількість студентів вітчизняних ВНЗ, що відповідає світовій тенденції – за приблизно 30 років до 2005 р. у 203 країнах цей показник зріс з 13 до 111 млн осіб), змушує сумніватися, що зазначена цінність є фундаментальною, заснованою на гуманістичному світогляді, в основі якого розуміння сталості і справедливості як необхідних умов гармонійного співіснування людей у природі. Скоріше, зростання цінності освіти відбулося здебільшого із прагматичних, утилітарних причин, зумовлених трансформаційною ситуацією, коли формальне свідчення освітнього рівня (диплом) стало необхідним інструментом життєвого успіху, деякі характерні ознаки якого (гроші, престиж і влада – за Е. Фроммом, основні цінності сучасного суспільства, які стають домінуючими спонукальними мотивами та цілями людини) тепер властиві й вітчизняному соціуму, а це значною мірою риси суспільства споживання, мало сумісного з принципами справедливого сталого розвитку [9].

Уявлення школярів про освіту досліджували Д. Константиновський та Є. Попова [33] на матеріалі російського суспільства. В старшокласників респондентам ставилося запитання: «Яку освіту, на вашу думку, необхідно сьогодні для успіху в житті?». Розгляд отриманих матеріалів показує, що від 9-го до 11-го класу стає більше юнаків і дівчат, які відзначають необхідність отримання вузівського диплому для досягнення життєвого успіху. Відбувається це перш за все тому, що 9-й клас – перша «розвилка» життєвих шляхів молодих осіб, і частина їх йде із загальноосвітньої школи в середні спеціальні навчальні заклад і професійні училища. Це, однак, не означає, що в школі залишаються тільки спрямовані до вузів. В цілому, як видно, три чверті одинадцятикласників воліють отримати дипломи про вищу освіту. Уявлення молоді про освіту в значній мірі складаються в залежності від

місця проживання і статусу сім'ї. Про це свідчать зарубіжні дослідження (Рощина, Другов; Костянтинівський; Шкаратан, Ястребов, Чередниченко та інші). При аналізі переваг та виборів одинадцятикласників вплив факторів урбанізації місця проживання (закінчення школи) і соціально-економічного статусу сім'ї простежується досить чітко. Учні зі шкіл мегаполісів (до таких у вибірці віднесені Москва і Санкт-Петербург) в більшості своїй вважають за необхідне для досягнення життєвого успіху наявність високої кваліфікації: вища освіта з одним або декількома дипломами бакалавра, спеціаліста, магістра. Примітно, що на дворівневу систему освіти – бакалаврат, магістратура - орієнтовані переважно діти підприємців і бізнесменів. Вихідці з сімей фахівців з вищою освітою, які не займають керівних посад, також вважають, що вища освіта з дипломом магістра є необхідною для досягнення успіху в житті. Найбільш численна група, яка вказала на необхідність наявності диплома спеціаліста або декількох вищих освіт, - вихідці з сімей керівників. Учнів 11 класів мегаполісів, які віддавали перевагу професійно-технічній освіті немає [33].

Дослідження уявлень та цінностей учнів старших класів Чернівецької області в 2011 році показали, що вони орієнтуються на такі цінності, як одержання глибоких різнобічних знань, у школах США учні орієнтуються на такі цінності, як висока професійна підготовка й ерудиція вчителів. Життєві установки й орієнтації студентів Чернівецького державного університету свідчать про наявність таких цінностей: цікава робота (серед семи показників посідає третє місце в юнаків і п'яте – у дівчат); високий соціальний статус, кар'єра – відповідно посідає перше і шосте місця [16].

У 2012-2013 роках був здійснений українсько-польський соціологічний проект «Молодь пограниччя: Дрогобич – Перемишль», який організований кафедрою соціології, політології та правознавства Дрогобицького державного педагогічного університету та Інститутом соціології Державної вищої східноєвропейської школи у Перемишлі (керівник проекту від Польщі

П. Длугош). Дослідження проведене методом анкетного опитування серед учнів випускних класів загальноосвітніх шкіл міст Дрогобича та Перемишля, а також середніх спеціальних закладів цих міст. Результати дослідження не виявили суттєвих відмінностей між уявленнями професійної освіти української та польської молоді. Найбільш схожими є очікування стосовно праці на державному підприємстві, працевлаштування за кордоном та підприємницьких настроїв на створення власної фірми. Найбільш вираженими у професійних очікуваннях випускників шкіл з обох боків українського-польського кордону виявилися наміри працевлаштуватися в приватних фірмах. Менша значимість такого місця праці для української молоді може пояснюватися економічною нестабільністю в суспільстві, його ризикогенністю, що ускладнює або навіть унеможливорює підприємницьку діяльність. Результати дослідження дали також змогу виявити схожі для української та польської молоді механізми формування професійних очікувань. Йдеться насамперед про рівень культурного капіталу у досліджуваних групах молоді, одним із механізмів поповнення якого є звернення учнів до послуг репетиторів. Репетиторство можна розглядати як інвестицію в освіту, яка має принести певний результат в майбутньому. Як бачимо, для української молоді це справджується стосовно бажання працювати у фірмі з іноземним капіталом, а для польської – стосовно бажання працювати в приватній фірмі. Випускники знають, що додаткові знання, а саме звернення до репетиторства, дасть змогу одержати кращі результати ЗНО, вступити до більш престижних навчальних закладів, а далі – працевлаштуватися в омріяних фірмах [68].

О. Чемерис провела опитування щодо визначення поняття «якість освіти» серед викладачів Житомирського державного університету. Основні характеристики досліджуваного поняття – це високий рівень знань із навчального предмету, вміння застосувати знання в житті; критерій функціонування освітньої системи; сукупність знань, достатніх для

самоосвіти й подальшого навчання. Відповіді викладачів показали, що їхні уявлення про якість освіти зводяться, в основному, до якості результату (студента-випускника); при цьому недостатня увага приділяється якості процесу освіти, педагогічному процесу [63].

Освітні уявлення та очікування виявляються у планах стосовно того, який фах і який освітній рівень особа бажає здобути, у виборі навчального закладу, в якому планує отримати фах тощо. Уявлення про навчальний заклад та професійну освіту знаходять також вираження в бажаних професійних ролях, місці праці, рівні кваліфікації, типі підприємства чи організації, де хотіла б особа працювати, рівні доходів, бажаного місця проживання та праці. Освітні уявлення тісно переплітаються з професійними. Можемо навіть стверджувати, що освітні уявлення підпорядковані останнім. Бажання отримати престижну професію і вищий соціальний статус вимагає здобуття якісної середньої освіти, насамперед у середніх закладах нового типу (ліцєях, гімназіях), успішну здачу зовнішнього незалежного оцінювання, вступ до більш престижного, насамперед державного, вищого навчального закладу. Водночас успішне навчання і отримання диплома ще не є гарантією отримання бажаної роботи.

Вища освіта як і раніше сприймається як престижне, таке, що дозволяє знайти хорошу і високооплачувану роботу («без вищої освіти – нікуди»). Важливі чинники вибору – і можливість самовдосконалення, розвитку особи («щоб був інтелектуальний розвиток»). Разом з тим, деякі молоді люди схильні вибирати вищу освіту скоріше за інерцією, ніж раціонально. У багатьох країнах, переважно в СНД, здобування вищої освіти пов'язане не з професійною установкою, а з бажанням знайти відповідний соціальний статус, який би давав можливість подальшого життєвого самовизначення [55].

С. Іванченко за результатами фокус-групового дослідження виявила, що студенти розуміють якість освіти переважно у термінах «рівень знань»,

«практичне їх застосування» та «відповідність потребам ринку праці». У викладачів більш системне та комплексне уявлення про якість освіти як якість умов, процесу та результату. Результати опитування студентів показали, що вони пов'язують якість освіти з сумою отриманих знань, орієнтовані на їх практичне застосування та отримання високооплачуваної роботи. Але водночас студенти недооцінюють зв'язок освіти з формуванням компетенцій, які підвищують конкурентоспроможність випускників (володіння іноземними мовами, інформаційними технологіями та підприємницькими навичками). Найбільш важливими показниками якості освіти виступають рівень кваліфікації викладачів, якість навчальних програм та рівень підготовки студентів (як результат). Також показово, що найменш важливим виявився зв'язок з практикою: професійні досягнення і конкурентоспроможність випускника на ринку праці. В уявленні студентів відсутній зв'язок якісної освіти з наукою, з академічною діяльністю викладачів. Майже нічого не знають студенти про управління якістю освіти, моніторинг якості та інші сучасні інструменти [27].

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ПРО ОСВІТУ

2.1. Методика та процедура дослідження

Для дослідження соціальних уявлень молоді про освіту було обрано метод вільних асоціацій, який дає можливість реконструювати ті уявлення про освіту, що закарбувалися у свідомості опитуваних.

Дослідження проводилося протягом 2020 року. У ньому взяли участь жителі України (або ті, хто здобував в Україні освіту і після цього виїхав за кордон) віком від 14 до 35 років. Ці вікові межі обрані у якості найширших меж, що визначають категорію молоді. Також люди, народжені у 1985 році і пізніше, розпочали свій освітній процес вже за умов незалежності України (якщо вважати, що вони пішли до школи у віці 6 років у 1991 році).

Під час дослідження було опитано 163 особи, з яких 115 жінок і 48 чоловіків. За статусом опитуваних маємо наступний поділ: 42 % - студенти закладів вищої освіти, 40% - випускники закладів вищої освіти, 20% - учні середньої школи.

Було використано метод асоціативного тесту. Враховуючи існуючі карантинні обмеження у період дослідження (пов'язані із пандемією коронавірусу) дослідження проводилося в дистанційному режимі – за допомогою Гугл-форми.

Дослідження носило анонімний характер. Респондентів просили вказати дані щодо своєї статі, місця проживання/навчання та статусу в контексті освітнього процесу. До опитування було подано інструкцію з виконання асоціативного тесту, а також стимульні поняття, котрі допоможуть розкрити поняття освіти у свідомості опитуваного. Інструкція мала наступний вигляд: *«Прочитайте наведені нижче поняття і навпроти кожного запишіть 1-3*

слова (словосполучення), які першими спадають Вам на думку при їхньому згадуванні. Майте на увазі, що неправильних відповідей тут немає! Нас цікавить Ваш особистий погляд.»

У якості стимульних понять були обрані наступні 11:

- «Освіта» як найбільш загальне, родове поняття;
- «Сучасна українська освіта» - поняття, у якому акцент зміщується на освітньому процесі сьогодення у нашій країні);
- «Радянська освіта» - попередній етап української освіти;
- «Школа», «коледж», «університет/інститут» - заклади освіти, які відображують три ступеня освітнього процесу в Україні;
- «Учень», «студент» - суб'єкти освітнього процесу, які отримують знання;
- «Вчитель», «викладач» - суб'єкти освітнього процесу, які передають знання.
- «Диплом» як символічне відображення завершення освіти.

Алгоритм аналізу. Зібрані дані об'єднано у три великі групи за статусом опитаних: відповіді учнів середньої школи, відповіді студентів вищого навчального закладу та відповіді випускників вищого навчального закладу. Обираючи саме такі групи, маємо змогу проаналізувати вплив таких параметрів як вік, особистий досвід та рівень освіти на формування уявлень особи про освіту.

Деякі з респондентів надавали декілька реакцій на одне стимульне поняття. При аналізі реакції одного респондента можуть бути розділені, якщо вони не утворюють семантичну цілісність. Якщо група слів є не відокремленими реакціями, а єдиним за змістом висловлюванням, вона розглядалася як цілісна семантична зв'язка.

Спираючись на думку американських науковців У. Томаса і Ф. Знанецького, котрі вважають поміж трьох компонентів соціальної установки (когнітивний, емоційний, поведінковий) найбільш стійким саме

емоційний компонент, обираємо критерій емотивності центральним для аналізу отриманих даних. Тому реакції респондентів на кожне стимульне поняття відсортовані за критерієм наявності чи відсутності емотивної конотації. Перша підгрупа – відповіді, що містять скоріш негативну конотацію, тобто демонструють, що стимульне поняття викликає у респондента реакцію із негативним емоційним забарвленням (емоції злості, жалю, смутку, страху, розчарування, нудьга, незадоволення).

Друга підгрупа – відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію, відповідно демонструють позитивно забарвлену емоційну реакцію опитуваного (емоції радості, натхнення, вдячності, захоплення, гордості).

Третя підгрупа є найбільш неоднорідною, до неї віднесені реакції, котрі не можуть бути розцінені як позитивно або негативно емоційно забарвлені. Ця підгрупа містить нейтральні реакції або амбівалентні, суперечливі формулювання. Під нейтральними реакціями розуміємо поняття, що не несуть у собі додаткових конотацій, а демонструють скоріш фактичні зв'язки між стимульним поняттям і отриманою реакцією (наприклад, до поняття освіта у якості асоціації подано один із її структурних елементів – школа, університет тощо). До амбівалентних висловлювань віднесемо реакції у вигляді словосполучень або речень, які містять в собі суперечливі емотивні конотації.

Після опрацювання даних формуємо загальне уявлення кожної групи про кожне окреме стимульне поняття. На завершальному етапі дослідження надаємо характеристику психосемантичним уявленням школярів, студентів та випускників ВНЗ, порівнюємо та робимо загальний висновок.

2.2. Отримані результати та їхній аналіз

Первинна обробка отриманих даних полягала у сортуванні їх на три групи за наявністю/відсутністю емотивних конотацій: 1) відповіді, що містять скоріш негативну конотацію; 2) що містять скоріш позитивну конотацію; 3) що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення до стимульного поняття. Варто наголосити, що такий поділ є досить умовним, адже конотативне значення слова може мати індивідуально-психологічну специфіку мовця/автора, що ускладнює процес розшифрування деяких відповідей. Повний перелік отриманих результатів міститься у Додатку А.

Аналіз відповідей на стимул «Освіта» (Додаток А.1).

У відповідях школярів спостерігається перевага позитивного і нейтрального сприйняття запропонованого поняття: отримано по 22 відповіді із відповідним емоційним забарвленням. Поняття освіта у школярів з одного боку пов'язано із надіями на успішне майбутнє (*розвиток, майбутнє, успішне майбутнє, можливості, досвід*), з іншого боку – із суміжними поняттями що стосуються освітнього процесу у школі або в інших навчальних закладах. Можемо виділити такі смислові підгрупи: рівні освіти (*неповна середня, магістр, незакінчена середня освіта*), заклади освіти (*школа, університет*), умовно - суб'єкти освіти (*вчителі, людина, колектив*), елементи шкільного побуту (*книжки, іспити, уроки*).

Від учнів середньої школи отримано лише дві відповіді, що містять негативні конотації, пов'язані із суб'єктивним переживанням складнощів навчального процесу (*Втома, зусилля*).

У реакціях учнів середньої школи на стимул «Освіта» простежуються така особливість юнацького віку як спрямованість у майбутнє. Також спостерігаємо відсутність негативізму, певну нейтральність і розсудливість, з чого можемо зробити висновок, що до вибірки увійшли молоді люди із

благополучного соціального середовища. Вони мають загальні уявлення про освітній процес, і він не викликає у них негативних емоцій.

Серед студентства переважають нейтральні реакції (65 відповідей). Дублюються семантичні групи, що були наявні у відповідях школярів: заклади освіти, рівні освіти (*бакалавр, магістр, неповна вища*), суб'єкти освіти (*педагог, студент*). Новою є група відповідей, у якій студенти вказують власний заклад освіти або спеціальність, яку здобувають. Імовірно, це пов'язано із проходженням кризи ідентичності.

Студенти ВНЗ надали 25 відповідей із позитивним емоційним забарвленням. Найбільш поширеними є реакції *знання* (11 відповідей), *майбутнє* (6 відповідей), *розвиток* (4 відповіді), *можливості* (4 відповіді). Вказують також особисті якості людини: *креативність, завзятість*. Імовірно, маються на увазі якості, котрі притаманні освіченій людині, або якості, які набуваються у процесі освіти.

Щодо негативних конотацій, то вони наявні у кількості 11 відповідей. Серед них студенти часто обирають досить різкі вирази: *гемор, папір, сміття*. Поширеним є визначення освіти як чогось такого, що не потрібне й лише марнує час та ресурси (*марність, час, витрачання часу*).

Серед випускників ВНЗ найчисельнішою також є група відповідей з нейтральним чи амбівалентним ставленням. Переважають елементи побуту: *екзамен, лекція, диплом* тощо. Деякі респонденти називають власний навчальний заклад чи факультет, що як і у випадку студентів є проявом ідентифікації із певною групою.

Відповідей з негативною конотацією найменше – 17. Більшість респондентів у цій підгрупі вважають стимул неефективним, формальним і застарілим явищем: *умовність, формальність, має багато недоліків*.

Відповідей з позитивною конотацією 25. Більшість об'єднано емоцією ентузіазму: *жага розвитку, здобутки, захоплюючий саморозвиток*.

На першому місці стоїть *розвиток*, який згадують 5 опитаних. Чимало

респондентів пов'язують зі стимулом відкриття нових можливостей у подальшому житті та досягнення: можливості, здобутки, перспектива в майбутніх досягненнях, кар'єрний зріст тощо.

Підбиваючи підсумки за стимулом «Освіта» можемо сказати, що більшістю опитаних він сприймається скоріш нейтрально або позитивно. В усіх трьох опитаних груп наявні відповіді із спрямованістю у майбутнє, що свідчить про сприйняття освітнього процесу як розвитку і внеску у більш успішне працевлаштування у майбутньому.

Що стосується відмінностей, то серед студентів та випускників ВНЗ, завдяки наявності більшого досвіду порівняно із школярами, з'являються більш індивідуалізовані відповіді, пов'язані з процесом ідентифікації (при згадуванні свого навчального закладу). Також у двох зазначених груп респондентів з'являються реакції із емоцією розчарування, чого не спостерігалось серед відповідей школярів.

Аналіз відповідей на стимул «Сучасна українська освіта» (Додаток А.2).

Відповіді містять досить амбівалентну картину сприйняття поняття «Сучасна українська освіта». Більшість респондентів-школярів продемонстрували позитивне ставлення до стимульного поняття – 20 відповідей. Повторювані семи: новизна, якість.

Однак присутні також різко критичні відповіді (у групі негативних загалом – 12 реакцій), у яких можна виділити такі семи як «недосконалість», «застарілість».

Нейтральні реакції наявні у кількості 8. Яскравим за змістом є елемент «технологічності», який є частиною уявлень школярів про сучасну українську освіту: *вебінар, дистанційне навчання, комп'ютер*.

Реакція студентів ВНЗ на стимул «Сучасна вища освіта» переважно має різко негативний емотивний компонент із семантикою застарілості,

недосконалості, складнощів. Більшість реакцій несуть в собі емоцію розчарування і злості. Загалом 58 негативних реакцій на стимул.

Нейтральних або амбівалентних реакцій - 34. Частина реакцій, що була віднесено до емоційно нейтральних, містять опис ідеального бачення студентів сучасної української освіти. Центальною семою серед них є «новизна» (*новий підхід, молоді вчителі, новий досвід, нові форми подачі знань*).

Наявні також амбівалентні реакції, котрі містять одночасно надію і сумнів: *Місцями вдала, а в більшості ще досі в конвульсіях, Непогані перспективи, але є над чим працювати.*

Випускники вищих навчальних закладів виявили різко негативне ставлення до стимулу «Сучасна українська освіта»: із 99 реакцій лише 5 позитивно забарвлених, 34 нейтральних або амбівалентних і 60 негативно забарвлених.

Серед основних сем виділяємо такі: «застарілість», «занепад». Зчитуються емоції суму та розчарування.

Наявні реакції, що вказують на перехідний стан української освіти: *Розвиток, початок, новації, Заплутано, незвично, В перехідному стані, Нововведена, Несформована.*

Також є відповіді, що вказують на теоретичний характер освіти: *Більше теорії ніж практики, Виключно теорія без толкової практики.* Їхню наявність можемо пояснити тим, що випускники ВНЗ вже мають досвід працевлаштування, а тому на практиці могли зіштовхнутися із браком необхідних умінь.

Аналіз відповідей на стимул «Радянська освіта» (Додаток А.3).

Суттєво переважають відповіді школярів, які містять негативну конотацію (18 реакцій): *савденія, страх, покарання, застаріла освіта, погана освіта, неповага.* Також респонденти підкреслюють пропагандистський

характер радянської освіти. Група позитивних відповідей значно менша (9 відповідей) й складається переважно з суспільних стереотипів, які, імовірно, ретранслюють старші родичі опитаних: *зразкова, успішніша*. Позитивом вважають і масову безкоштовність. Група відповідей з амбівалентним забарвленням також нечисленна – 9 відповідей. З неї можна виділити один цікавий момент: частина респондентів асоціює радянську освіту з українською. Невелика кількість нейтральних відповідей свідчить про відсутність в уявленнях школярів певних систематизованих знань про радянську систему освіти.

Серед студентів також переважає негативне ставлення респондентів до стимулу – 43 відповіді. Найбільше його асоціюють з пропагандою. Є й дуже різкі визначення на кшталт *насильство, мотлох, жах, деструктивність, застаріла диктаторська система* тощо.

Відповідей з позитивною конотацією значно менше – лише 13. Найбільше в цій групі радянська освіта асоціюється з якістю та рівними можливостями.

Щодо нейтрального чи амбівалентного ставлення до явища, то опитані, як правило, констатують, що його час минув. Дехто вважає, що радянська освіта частково лишилась і зараз. Загалом маємо 34 емоційно нейтральних відповіді.

Серед випускників ВНЗ негативні конотації щодо радянської освіти зустрічаються дещо менше, ніж стосовно української освітньої системи: 21 негативна відповідь проти 60. Найчастіше респонденти наголошують на застарілості та пропагандистському характері стимулу.

Позитивні відгуки акцентуються на системності та якості. Дехто навіть стверджує, що радянська освіта була найкращою у світі, або принаймні світового рівня. Загалом 25 позитивних відповідей.

Найпоширенішим є нейтральне або амбівалентне ставлення до стимульного поняття. Часто респонденти кажуть, що не можуть дати оцінку,

оскільки не стикалися з радянською освітньою системою. Популярним є її сприйняття як строгої та консервативної.

Аналіз відповідей на стимул «Школа» (Додаток А.4).

Реакції учнів середньої школи розподілилися наступним чином: 8 відповідей із негативною конотацією, 19 відповідей із позитивною конотацією і 17 емоційно нейтральних або амбівалентних відповідей.

Сприйняття сучасними школярами поняття «Школа» базується на їхньому актуальному досвіді навчання. Найбільш повторюваною реакцією було слово «друзі», яке разом з реакціями «перші друзі, перші вороги» та «соціум» вказують на важливість для опитуваних соціального компоненту у шкільному досвіді. Зосередженість на спілкуванні з однолітками є особливістю підліткового віку, і тому критерій вдалої чи невдалої комунікації має вплив на відношення до школи як до основної сфери життя.

Смисловим ядром можна назвати зв'язок понять «школа» і «знання». Ми розцінили це як скоріш позитивне явище.

Реакції із негативною емотивною конотацією можемо умовно поділити на семи «втома» і «дискомфорт».

Загалом у відповідях школярів превалюють емоційно нейтральні реакції, пов'язані зі шкільним побутом: *домашнє завдання, уроки, математика, ЗНО*.

У студентства до стимульного поняття «Школа» найбільшою групою реакцій є емоційно нейтральні або амбівалентні – 47 відповідей. Вони містять власне об'єкти зі шкільного життя: *підручники, портфель, їдальня, канікули, бант* тощо.

Відповіді, котрі містять негативну емотивну конотацію (27 реакцій), вказують на невдоволеність респондентів роботою вчителів (*погані вчителі, Хотілося б більше обладнання і кращих спеціалістів, непорозуміння, старі вчителі*) а також невдоволеність загалом системою шкільної освіти

(Виховання психічно нездорової молоді з купою комплексів, загання в рамки, соціальна нерівність тощо).

Група реакцій із позитивним емоційним забарвленням (23 відповіді) складається переважно із реакцій, які базуються на вдалому особистому досвіді шкільного життя (*Найкращий період, Теплі спогади, Рожева пора життя*). Так само, як у школярів, найбільш частою є реакція «друзі», яка в комплексі із низкою інших негативних (*булінг*) і нейтральних (*суспільство, модель суспільства*) реакцій знов акцентує на вагомості соціального компоненту освітнього процесу.

Відповіді випускників ВНЗ розподілилися наступним чином: 29 негативних, 26 позитивних, 43 нейтральних або амбівалентних.

Вони подібні до відповідей студентів ВНЗ за наступними критеріями:

1. Велика група емоційно нейтральних реакцій, що містять об'єкти зі шкільного побуту (*клас, парта, уроки, дзвоник, перерва*).
2. Відповіді із негативною емотивною конотацією, що вказують на невдоволеність системою шкільної освіти (*Стирання індивідуальності, системність, Застарілі принципи навчання, регрес*).
3. Група реакцій із які базуються на позитивному особистому досвіді шкільного життя (*Хороший період мого життя, безтурботність*).
4. Акцент на соціальному складнику освіти (*Ярлики серед однокласників, булінг, Соціальний розвиток, друзі, соціум, соціалізація*).

Також можемо спостерігати, що випускники ВНЗ оцінюють свій шкільний досвід у категоріях комфорту/дискомфорту.

Аналіз відповідей на стимул «Професійне училище» (Додаток А.5).

Серед учнів середньої школи група відповідей з негативною конотацією найменша (4 реакції), що свідчить про в цілому позитивне або нейтральне ставлення школярів до профтехучилищ. Припускаємо, що вони ще не надавали питанню великого значення, тож не стикалися з багатьма

суспільними стереотипами про профтехосвіту. Виділити можна сленгове позначення ПТУ «*бурса*», яке респонденти могли чути від батьків чи старших знайомих, та асоціацію з варіантом «*про всяк випадок*».

Група відповідей з позитивною конотацією складається з 11 відповідей. Опитані асоціюють профтехосвіту з важливими речами для самореалізації та самостійного життя без допомоги дорослих: *можливість отримання професії, сильна людина, гарний варіант, якщо знаєш чим хочеш займатися, багато грошей*.

Найбільшою є група відповідей, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення до стимульного поняття – 15 відповідей. Втім, кількісно вони зовсім трохи переважають групу відповідей з позитивною конотацією. Здебільшого, відповіді третьої групи стосуються побуту й розпорядку життя: *пари, пропуски, технікум, гуртожиток, професія*.

До стимульного поняття «Професійне училище» найбільш представленою групою реакцій серед випускників ВНЗ є емоційно нейтральні або ті, що демонструють амбівалентне ставлення до нього - 43. Часто це суспільні стереотипи про подальший трудовий шлях випускників даних навчальних закладів (*слюсар, маляр, електрозварник, кухар* тощо).

Відповіді, які містять радше негативну конотацію наявні у кількості 23. В уяві деяких респондентів випускник ПТУ асоціюється з низьким соціальним статусом (*люмпени, не престиж*). Також у цій групі відповідей відтворюються зневажливі назви-кліше для технічних училищ: *Шарага, бурса*. Варто зазначити, що навіть аббревіатура ПТУ в усному мовленні часто набуває іронічних інтонацій.

Група реакцій із позитивним емоційним забарвленням складається переважно із реакцій, які імовірно, базуються на вдалому особистому досвіді: *круто, не гірше університету, основа майбутнього, корисно* тощо. Дві схожі відповіді хороша база та гарна база можуть бути відображенням такого варіанту освітнього шляху, в якому після коледжу особа продовжує свою

освіту у ВНЗ.

Серед випускників ВНЗ переважає нейтральна/амбівалентна реакція – 36 реакцій, негативні реакції у кількості 29 знаходяться на другому місці, позитивних реакцій меншість - 18.

Серед відповідей з негативною конотацією поширене сприйняття залишковості профтехосвіти. Мовляв, туди йдуть люди, які не мають інших варіантів через ті чи інші причини: *діти, які не мали гроші на університет, вибір доступного, а не бажаного, не дотягнув до вишу* тощо. Інші відповіді свідчать про низький престиж профтехучилищ серед опитаних. Деякі респонденти обирають наступні негативні епітети: *якась діра, печаль, притулок неуків, провал*.

Позитивні конотації зустрічаються значно рідше. Респонденти з таким ставленням на перше місце ставлять практичність, отримані знання, соціальні зв'язки чи позитивні емоції (*друзі*).

Найпопулярнішою є нейтральна або амбівалентна реакція. Багато респондентів констатують факти або озвучують стереотипні в нашому суспільстві професії, що здобуваються в ПТУ. Подібно до інших опитаних груп, випускники ВНЗ згадують також перелік професій, яким навчають у ПТУ: *столяр, маляр, кухарі, будівельники*. Оригінальною є відповідь: *спосіб не потрапити в армію*. Вона відображає одночасно і не особлива повага до професійно-технічних закладів, і соціальні уявлення про службу в армії як про явище небажане, таке, якого варто уникати. Також виділяється реакція «Зараз позор, раніше – нормально», котра виражає в собі думку, що раніше професійно-технічна освіта була більш затребуваною і ефективною. Можливо, мається на увазі період Радянського союзу, коли робочі спеціальності викликали більше поваги у суспільстві і забезпечували достойний рівень доходу.

Аналіз відповідей на стимул «Університет/інститут» (Додаток А.6).

Серед результатів учнів середньої школи група відповідей, які містять негативну конотацію, дуже мала – лише 3 відповіді. Враховуючи те, що найчисельнішими є відповіді з нейтральним або амбівалентним ставленням (23 відповіді) до стимульного поняття, можна припустити малу обізнаність учнів з поки що не дуже актуальним для них питанням або, навпаки, певну ідеалізацію вищої освіти, яка транлюється шкільними вчителями та батьками опитаних. Чітке негативне забарвлення мають лише три відповіді: *багато грошей мало змісту, важке навчання та нерозумне використання потенціалу учнів*. Перші дві відповіді можна віднести до почутих учнями суспільних стереотипів.

Група відповідей з позитивними конотаціями доволі чисельна й багато в чому підкреслює престижність вищої освіти в очах школярів: *престиж, гарна освіта, сучасний тощо*.

Найчисленнішою є група відповідей, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення до терміну, який ми розглядаємо. Респонденти часто або нейтрально описують елементи побуту студентів (*гуртожиток, пари, вчителі, аудиторія, конспекти*), або асоціюють університет чи інститут з подальшим життям: *професія, робота, доросле життя* тощо. Цікавою та складною для аналізу є відповідь *українські декабристи*. Можемо припустити, що респондент, котрий дав таку відповідь, високо освічений у сфері історії України і пам'ятає, що у 20-х роках XIX ст. опозиційні самодержавству ідеї поширювались у деяких вищих навчальних закладах України.

Розподіл реакцій студентів ВНЗ на стимул «Університет/інститут» наступний: 16 негативних, 29 позитивних, 58 нейтральних або амбівалентних.

Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію, як правило, акцентуються на неефективності та розтягнутості навчального процесу в часі.

Дехто вважає систему застарілою та бачить оптимізацію в скороченні кількості навчальних дисциплін, частину яких нібито можна відкинути.

Серед респондентів з позитивним ставленням до стимулу переважає бачення нових перспектив і розширення можливостей – *крок у майбутнє, майбутнє, реформи, рух, перспективи, шанс здобути професію* тощо.

У третій групі відповідей ми бачимо дуже різноманітні визначення. Досить великою є підгрупа, пов'язана із елементами студентського життя: *пари, семінари, лекції, сесія, курсова, реферати, дисертація, диплом*. Також можемо виділити підгрупу, об'єднану семою «набуття досвіду»: *переломний етап, дорослішання, "Дорога" від дитинства до дорослого життя, досвід*. Цікавою і вичерпною є окрема відповідь: *Місце, де справжня наука та фахівці сусідають із аматорами й халтурою*. Зазначений респондент акцентує увагу на неоднорідності вищих навчальних закладів в Україні.

Відповіді випускників ВНЗ, що містять скоріш негативну конотацію (13 реакцій), найчастіше показують невпевненість колишніх студентів у доцільності витраченого на навчання часу та ефективності процесу: *мало практичних знань, ілюзія, пуста трата часу і грошей, показушність* тощо.

Серед позитивних значень (29 відповідей) переважають ті, які вказують на отримання бажаної незалежності у житті (*свобода, самостійність* тощо), статусність (*престиж*) та нові перспективи (*зв'язки, можливість здобути професію* і т.д.).

Відповіді з нейтральними чи амбівалентними конотаціями, які становлять більшість у цій групі (50 відповідей) описують побут (*Іспити, диплом, студенти*), а також наголошують на неоднорідності закладів вищої освіти в Україні та індивідуального досвіду студентів: *Місце де можна отримати документ про вищу освіту і лише деякі отримують реальні знання і навички, Розвиток при правильному виборі, трата грошей при помилковому, Державні абсолютно неефективні. Сучасні приватні на голову вищі*). Амбівалентна відповідь *Радість мами, гордість бабуні* вказує на те,

що мотивація до здобуття вищої освіти може бути скоріш зовнішньою, аніж внутрішньою.

Аналіз відповідей на стимул «Вчитель» (Додаток А.7).

Група відповідей, що містять скоріш негативну конотацію, найменша (6 відповідей), що свідчить про, в цілому, позитивне ставлення суспільства до вчительської праці. Отримані в цій групі відповіді можна віднести до особистого негативного досвіду учнів, які отримали несправедливі, на їхній погляд, оцінки. Вони або підкреслюють риси характеру вчителя (*злий, суворість*) або дають суб'єктивну оцінку педагогічним методам конкретного освітянина (*суб'єктивність, не знає як підійти до учня*). Наявне і сленгове визначення *токсичний*.

Група відповідей з позитивними конотаціями найбільша (26 реакцій), що підкреслює значну повагу до вчителів у нашій країні. На першому місці серед респондентів визначення *наставник*. Чимало опитаних підкреслює цю роль: *допомагає у навчанні, людина, яка допоможе, друг, керівник, людина, яка любить як рідну дитину*. Дуже багато відповідей, які стосуються особистих якостей вчителя: *мудрість, добрий, зацікавлений* тощо. Бачимо у цих реакціях певну ідеалізацію образу вчителя. Скоріш за все, такі соціальні уявлення виникли під впливом позитивного особистого досвіду, а також поширеного вчительського образу в культурному продукті, особливо радянської доби.

Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення до стимульного поняття (11 реакцій), найчастіше позначають елементи шкільного побуту: *урок, дошка, школа, оцінка, зошити*. Цікавою є відповідь *фіолетове волосся*, що явно пов'язана з особистим досвідом окремого учня, який описав зовнішність свого вчителя. Наявність реакції *Людина* говорить про «олюднення» вчительського образу: вчитель не є надлюдиною або навпаки ворогом та злодієм – він просто людина, яка виконує свою роботу.

Респондент, що надав цю реакцію, імовірно, є людиною досить розуміючою та емпатійною.

Респонденти із групи опитаних студентів, які ставляться до стимулу негативно (20 реакцій), обрали яскраві асоціації, що містять в собі емоції відрази, злості, страху: *мучитель, вовк у овечій шкірі, раб та рабовласник*. Дехто наголошує на низькій зарплатні вчителів у не менш зневажливій формі: *невдаха, який мало заробляє, безгрошів'я, злидні*. Окремо виділимо відповіді із емоцією жалю: *втома, вигорання, нерви*. Порівняно із групою школярів, таке співчуття можна вважати нововведенням. Більш старший вік і досвід дозволили студентам трохи розширити свої уявлення про вчителя. За змістом цей ряд можна доповнити відносно більш позитивними реакціями: *благодійна людина, мученик*.

Серед позитивних характеристик переважає «наставник». Сюди ж можна віднести й «ментора», «помічника» та «порадника». Отже, більшість респондентів, які ставляться до стимулу з симпатією, вбачають роль вчителя в тому, щоб бути людиною, яка допомагає й вчить. Загалом маємо 34 позитивних оцінки.

Нейтральне та амбівалентне ставлення здебільшого проявляється в характеристиці функцій вчителя: *керівник, вчить, ставить оцінки* і т.д. Чимало опитаних описує одяг і зовнішність вчителя, або згадує предмети, які той застосовує у своїй діяльності: *окуляри, гольф (светр), крейда, молодий, спідниця* тощо. До процесу «олюднення» образу вчителя додаються відповіді, котрі засвідчують розуміння певних обмежень у педагогічній практиці: *Часто змушений навчати дітей за встановленою програмою, з якою не згоден. Не має свободи у подачі інформації*.

Відповіді випускників ВНЗ були розділені наступним чином: 20 негативних реакцій, 41 позитивна реакція і 29 нейтральних/амбівалентних. Відповідно, переважає позитивне бачення вчителя.

Серед негативних реакцій випускників, подібно до реакцій студентства,

часто простежується відповіді із емоцією співчуття і навіть жалості: *нещасна людина, вигорівший, стомлений, втома, втома в очах, жертва системи, бідолаха* тощо.

У відповідях з позитивною конотацією ми найчастіше зустрічаємо сприйняття вчителя як людини, котра веде учня й допомагає йому, віддаючи себе праці: *наставник, друг, покликання, помічник* тощо.

Так само, як і студенти, у групі емоційно нейтральних відповідей випускники перелічують задачі вчительської діяльності: *спрямовує, надихає, навчає вчитись, провайдер знань* тощо.

Зазначимо, що в усіх трьох групах опитаних міститься реакція «Людина». Це свідчить про вже згадане часткове звільнення в уявленнях молоді образу вчителя від клішованих демонізуючих або ідеалізуючих рис.

Аналіз відповідей на стимул «Викладач» (Додаток А.8).

Відповідь з негативною конотацією серед реакцій учнів середньої школи лише одна: *людина, яка сухо диктує конспект*. Можемо припустити, що це почута окремим учнем від старшого знайомого фрази, пов'язана з особистим досвідом цього знайомого. Також це може бути образ, який запам'ятався із кіно або іншого виду візуального мистецтва (серіал, анімація тощо).

Найчастіше респонденти-школярі ставляться до викладачів ВНЗ позитивно (22 відповіді), через що група таких відповідей є найбільшою. Відповіді в даній групі можна поділити на три категорії. Перша – це сприйняття викладача як людини, що передає інформацію: *інформація, знання, джерело знань, нова інформація, людина, яка донесе знання*. Друга – особисті риси, якими учні підсвідомо наділяють викладача: *мудрість, зацікавлений, толерантний* тощо. Третя підгрупа складається з поширених у суспільстві уявлень про професію, підкріплені повагою: *тяжкий труд, авторитет, такий як і вчитель* і т.д. Така повага до вчителів могла

сформуватися під впливом соціальних факторів, а саме ментальних особливостей українців.

Відповіді, які демонструють нейтральне чи амбівалентне ставлення до стимульного поняття (10 реакцій), стосуються побутових елементів університетського життя: *книги, робочі зошити, лекція* тощо.

Загалом реакції учнів середньої школи на стимул «Викладач» є досить стриманими і загальними у зв'язку із відсутністю особистого досвіду комунікації із освітянами, що працюють у вищих навчальних закладах.

Серед студентства відповіді з негативним забарвленням нечисленні (6 реакцій), що свідчить про, в цілому, позитивне чи, як мінімум, нейтральне ставлення до стимулу. В цій групі відповідей основною семою є «нудьга» (вочевидь, студентів), яку доповнює негативна оцінка особистих характеристик викладача (*Зарозумілі люди, байдужість, втомленість*).

Відповіді з позитивною конотацією – на першому місці за численністю (39 реакцій), хоча переважають кількісно над нейтральною оцінкою чи амбівалентністю лише на одну одиницю. Респонденти переважно дають схвальну оцінку професійним якостям: *професіонал, спеціаліст, людина, яка розвиває професійні, індивідуальні здібності кожного з учнів, високоосвічена людина, людина, яка багато розуміє в науці* тощо.

У третій групі відповідей, нейтральній або амбівалентній, за викладачем закріплено функцію людини, що ділиться своїми знаннями, корисною інформацією. Також опитані згадують строгість викладача, яка може бути розцінена і як позитивна (з емоцією поваги), і як негативна (з емоцією страху) характеристика.

Що стосується відповідей із негативною конотацією серед випускників ВНЗ, то, в даному випадку, респонденти здебільшого описують викладача, як незацікавлену в своїй роботі байдужу людину: *відчуженість, лінь вчити студентів*. Загалом отримано 9 негативних відповідей, що значно менше, ніж позитивних (36 реакцій) та нейтральних/амбівалентних (35 відповідей).

Серед випускників ВНЗ позитивні реакції зустрічаються найчастіше, хоч і не набагато більше за нейтральні/амбівалентні. В цілому, сприйняття викладача серед випускників ВНЗ є подібним до сформованого в них образу вчителя. На першому місці так само *«наставник»*. Далі теж виділються *порадник і покликання*. Додається характеристика *освічена людина*. Про вищу кваліфікацію педагога з системи ВНЗ свідчить і жартівлива відповідь *як вчитель, тільки ще й про етимологію картопляної культури розкажуть може*. Велика кількість реакцій із позитивними якостями викладача: *компетентний, цікавий, логічність*.

В третій групі відповідей багато згадуються елементи побуту у ВНЗ: *лекція, пара, кафедра* тощо.

Аналіз відповідей на стимул «Учень» (Додаток А.9).

Враховуючи той факт, що цей параграф містить уявлення учнів про самих себе, група відповідей в негативному ключі очікувано невелика (6 відповідей). Опитані учні підкреслюють складність навчання для них (*важка праця, смерть – це мрія*), описують свою роль як статичну (*слухач, сидить*) і лише двічі акцентують увагу на особистісних рисах школярів (*неслухняність і нерозумний*).

Позитивно ж про себе учні відгукуються значно охочіше: *слухняний, старання, зацікавлений, особистість, що має власні погляди* тощо. Загалом 15 відповідей у цій групі.

Група реакцій з нейтральним чи амбівалентним ставленням до стимульного поняття ще більша – 18 відповідей. Відповіді стосуються елементів шкільного побуту (*зошит, навчання, дошка, конспект, вчитися*) і т.д. та сприйняття себе та інших учнів: *учень, я, колега* тощо.

Серед студентів 22 респонденти оцінюють стимульне поняття негативно. Більшість відповідей у цій групі вказують на лень, недисциплінованість та несерйозність учня. Можливість критично оцінити

свій образ у минулому свідчить про більшу зрілість, здатність до критичного мислення. Також чимало опитаних наголошують на безправності учня: *раб (занадто багато непотрібних предметів у школі, які учень чомусь повинен вчити), безправний, залежний* тощо. Такі судження могли зв'язатися під впливом позитивного індивідуального досвіду на подальших етапах освіти, у порівнянні із якими учнівський досвід набув негативного відтінку.

Відповідей з позитивною конотацією значно менше – тільки 8. В цій групі переважає оцінка особистих якостей: *швидкий і моторний, активний, допитливий*. Можемо припустити, що такими якостями респонденти наділяють образ ідеального учня.

Найбільшою є група відповідей, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення до стимульного поняття – 52 відповіді. На першому місці – визначення «дитина». Разом із деякими іншими відповідями (*дитина, підліток, молодість, без досвіду, наївність*) можна сформувати змістове ядро уявлення про учня як про молодого і недосвідченого. Також наявна сема пасивності: *слухач, отримувач, споживач*. Серед іншого – елементи шкільного побуту, одяг, емоції. Складною для класифікації виявилась реакція «*вівця*», котра може містити як сему «нерозумний», так і сему «слухняний».

Серед випускників ВНЗ наступний розподіл реакцій: негативні – 18 відповідей, позитивні – 14 відповідей, нейтральні або амбівалентні – 48 відповідей.

Що стосується відповідей з негативною конотацією, то значна кількість опитуваних сприймає учнів як несерйозних та недисциплінованих людей. Згадується проблема боулінгу, яка все частіше розглядається українськими ЗМІ.

Серед реакцій із позитивною конотацією переважають визначення індивідуальності, перспектива та жага до пізнання.

У емоційно нейтральній групі відповідей найбільше респондентів вважають школяра дитиною. Далі йде асоціативне слово *школа*. Деякі

опитані ретранслюють на стимульне поняття власний досвід: *я, ми всі протягом життя, це коли твої батьки і вчителі більше переймаються за твої успіхи в навчанні.*

Аналіз відповідей на стимул «Студент» (Додаток А.10).

До стимулу «студент» негативних реакцій у школярів небагато – тільки 7 відповідей. Як правило, це ретрансльована ними інформація про не дуже впорядкований та не надто комфортний побут здобувачів вищої освіти: *(Ролтон, прогули)*. Дехто акцентується на складності навчального процесу *(ДУЖЕ ВАЖКА ПРАЦЯ, що таке сон?, поганий сон)* та нерозважливому житті студентів *(алкоголь)*. Такі клішовані образи студента-гуляки та студента-ботаніка міг сформуватися під впливом молодіжних фільмів або серіалів: як зарубіжних, так і вітчизняних.

Група відповідей з позитивними конотаціями найбільша із трьох – 15 відповідей. Стимул асоціюється в учнів шкіл з незалежністю *(зріла й впевнена людина, можливість вчитися те, що хочеш, доросла людина)* та престижем *(солідний учень, усвідомлений учень)*.

Група відповідей з нейтральним чи амбівалентним ставленням до терміну здебільшого описує побутові елементи життя студентів в уяві підлітків *(гуртожиток, навчання, сесія, курсові роботи, дипломні роботи)*, показує їхнє сприйняття студентів *(людина, однокурсник)* та власне позиціонування себе в майбутньому *я (у майбутньому)*.

Подібно до учнів середньої школи, студенти частіше оцінюють самі себе позитивно (32 реакції) чи нейтрально/амбівалентно (40 реакцій). Однак негативні конотації щодо себе в цій категорії респондентів також зустрічаються (11 реакцій). Подібні оцінки найчастіше характеризують фізичний чи психологічний стан *(втомлений, приховання стресу, недосип, сльози)* та шкідливі звички: *хлопці, клуб та цигарки, алкоголь, дурний п'яничка, п'янки*. Порівняно зі школярами, студенти могли на власному

досвіді сформувані дані уявлення.

Відповіді з позитивними конотаціями на другому місці за численністю – 32 реакції. Вони здебільшого стосуються особистісного розвитку, енергії, рішучості. Дехто вважає студентство найкращим періодом життя.

У третій, найчисленнішій групі (40 реакцій), явно переважають елементи побуту: *кава з корицею, постійна робота, бутерброд, маршрутка додому, конспект, слух, гуртожиток, сесія*. Цікаві дві діаметрально протилежні думки: *доросла дитина і вже не дитина*. Як бачимо, відповіді часто сильно відрізняються, що свідчить про значний вплив індивідуального досвіду на формування соціальних уявлень.

Стимульне поняття «Студент» викликає відносно небагато негативних реакцій, коли респонденти на тому чи іншому рівні ідентифікуються із ним. Так випускники ВНЗ – колишні студенти надали 12 відповідей із негативною конотацією. Багато хто акцентує увагу на важкому матеріальному та морально-фізичному стані: *змучена людина, безсонні ночі, падіння духом, депресія, висмоктування викладачами останньої твоєї енергії, зводить кінці з кінцями*.

Серед відповідей з позитивними конотаціями (26 реакцій) переважає розуміння нових можливостей: *свобода, можливості, розвиток*.

Нейтральні чи амбівалентні відповіді (44 реакції) описують особисті асоціації й елементи побуту, які респонденти згадують з власного досвіду.

Аналіз відповідей на стимул «Диплом» (Додаток А.11).

До стимулу «диплом» у школярів незначну кількісну перевагу виявляють реакції із негативною емотивною конотацією - 14. Вони містять в собі такі семи як «відсутність цінності», «складнощі», «втома».

Відповіді із позитивним емоційним забарвленням (12 відповідей) містять семи «успіх», «досягнення», «основа для майбутнього» і демонструють націленість школярів на здобуття вищої освіти.

Серед групи відповідей з нейтральним чи амбівалентним ставленням до стимулу (9 відповідей) більшість складають ті, які пов'язані з майбутньою трудовою діяльністю: *робота, професія, отримана професія*.

Реакція студентів ВНЗ на стимул «Диплом» подібна до реакції школярів (семи «втома» і «відсутність цінності»), проте негативні реакції мають ще більшу кількісну перевагу – 33 відповіді. Найбільш повторювана відповідь – лексема «папірець» у різних формах.

Реакції із позитивним емоційним забарвленням (17 відповідей) містять семи «необхідність», «досягнення», пов'язують наявність диплома про вищу освіту із успішністю у кар'єрі.

Серед нейтральних (23 реакції) наявна група реакцій, котра вказує на індивідуальність досвіду в плані практичного застосування диплома: *«Для когось квиток у щасливе майбутнє, а для когось підставка під чай», «Класна можливість закріпити результат навчання й втілити науковий інтерес, але часто перетворюється на бюрократичну формальність»*.

Як і в реакціях двох інших опитаних груп, у випускників ВНЗ наявні негативні реакції із семами «відсутність цінності» і «складнощі». Загалом негативних реакцій – 34. Відповідь *«Папірець, гордість мамі»* вказує на тиск старшого покоління на молодше в плані здобуття вищої освіти.

Нейтральні реакції, які базуються на особистому досвіді здобуття диплома, кількісно майже врівноважують негативні реакції – 31 відповідь.

Серед відповідей із позитивним емоційним забарвленням (16 реакцій) центральною семою можна назвати «досягнення».

ВИСНОВКИ

В результаті вивчення наукових джерел, можемо дати визначення поняття соціальні уявлення наступним чином: це складний комплекс чуттєво-наочних образів, котрі є результатом сприйняття явищ навколишнього світу і при відтворенні у свідомості людей беруть участь у конструюванні соціальної реальності. Вивчення соціальних уявлень про той чи інший феномен дозволяє дослідити особливості мислення тієї чи іншої групи, а також відтворити модель соціальної реальності, в якій існує ця група. Також дослідження такого роду дають змогу виявити певні когнітивні викривлення, які можуть з'являтися в соціальних уявленнях досліджуваної групи під впливом соціальних чи індивідуальних чинників.

Проведене емпіричне дослідження психосемантичних (змістовних) особливостей соціальних уявлень сучасної вітчизняної молоді про освіту дозволило виявити наступні тенденції.

Суб'єкти освіти, котрі навчають (вчителі та викладачі) сприймаються молоддю переважно позитивно: із повагою, іноді навіть захопленням та ідеалізацією, а іноді зі співчуттям. Зневага навпроти зустрічається рідко і може бути пов'язана із особистим травмуючим досвідом.

Суб'єкти освіти, що отримують знання (учень, студент), сприймаються більш амбівалентно. Простежується закономірність, що до поняття, із яким респондент ідентифікується, частіше розцінюється як позитивне. Проте досить чисельною є група реакцій, котра акцентує увагу на нестабільному емоційному стані учнів.

Серед освітніх закладів найменш престижним вважаються професійно-технічні училища, котрі сприймаються не як достойна альтернатива, а як варіант для найменш перспективних учнів. Таке сприйняття є соціальним стереотипом. Цікавим є той факт, що наймолодші із опитаних, учні середньої школи, цьому стереотипу майже не схильні і мають скоріш нейтральне

ставлення до професійно-технічної освіти. Якщо звернути увагу на кількісні показники нашого дослідження, то нейтральне ставлення превалює і серед студентів і випускників ВНЗ, проте негативні реакції майже на рівні із нейтральними.

Уявлення про школу у всіх груп респондентів сформовані на основі власного досвіду і є або нейтральними або із яскравим емоційним забарвленням: від ідеалізації найкращих років (за вдалого досвіду) до жаху перед особистим пеклом (у випадку травматичного досвіду, переважно у сфері соціальних взаємодій).

Про престижність вищої освіти в Україні свідчать реакції на стимул «Інститут/університет» в усіх опитаних групах. Проте її гостра необхідність у працевлаштуванні спростовується у реакціях на поняття «Диплом», особливо серед випускників ВНЗ. Таким чином, отримання вищої освіти цінується скоріше як варіант шляху особистісного розвитку, а сам ВНЗ – як стимулююче середовище.

Власне стимульне поняття «Освіта» позитивно сприймається більшістю опитаних. Наявний стійкий зв'язок між стимулом і поняттями «розвиток», «знання». Також незмінним супутником освіти вважають складнощі та зусилля. Наявні незначні (кількісно) сумніви щодо раціональності організації освітнього процесу. Зокрема, зазначається велика кількість витраченого часу, яку найбільше відмічають студенти на випускники ВНЗ. Імовірно, що старшою стає особа, то більше вона звертає увагу на якість витраченого часу.

Радянська освіта закарбувалася в уявленні молодих людей переважно як деструктивна та знецінююча. Існує думка, що Україна і досі наслідує дану систему освіти.

При аналізі реакцій на стимул «Сучасна українська освіта» було виявлено таку закономірність: молодші респонденти (школярі) мають більш позитивне бачення стимулу, більш старші (випускники ВНЗ) ставляться до

освіти в Україні різко негативно. Можемо висунути припущення, що це пов'язано із розчаруванням у якості і доцільності отриманих знань і досвіду в процесі здобуття вищої освіти і подальшого працевлаштування. Серйозною проблемою, з якою стикаються випускники ВНЗ є відсутність практичних навичок, необхідних для роботи і розвитку кар'єри. Проте наявна також частина відповідей, котра вказує на надію респондентів на позитивні зрушення в сучасній українській освіті.

Підбиваючи підсумки, можемо сказати, що освіта – це всеохопний феномен в сучасних українських реаліях: кожна людина має особистий досвід здобуття освіти у тій чи іншій формі і, відповідно, має свої уявлення про систему освіти в Україні. Визначальним фактором впливу можемо назвати індивідуальний досвід особи, який пов'язаний також із такими соціальними чинниками як рівень культури та ціннісні орієнтації найближчого оточення (найбільше в контексті освіти впливає якість соціальної взаємодії із навчальною групою, вчителями/викладачами, а також групою однолітків поза навчальним закладом). Вплив такого параметру як вік можна також частково підпорядкувати критерію індивідуального досвіду, адже із плином часу людина розширює свій когнітивний та емоційно-чуттєвий досвід, що лежить в основі процесу формування уявлень.

У подальших дослідженнях можна територіально розширити вибірку і порівняти уявлення про освіту у молодих людей різних регіонів. Іншим варіантом розвитку цього напрямку є дослідження уявлень про освіту різних вікових груп: доповнити вже отримані результати даними про соціальні уявлення громадян зрілого віку та похилого віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абульханова К.А. Российский менталитет: кросс-культурный и типологические подходы. *Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики*. Москва: Изд-во «Ин-т психологии РАН», 1997. С. 7-27
2. Абульханова К.А. Социальное мышление личности. *Современная психология: состояние и перспективы исследований*. Ч.3. Социальные представления и мышление личности. Москва: Изд-во "Институт психологии РАН", 2002. С. 88-103.
3. Андреева Г.М. Психология социального познания: Учебное пособие для студентов вузов. Москва: Аспект Пресс, 2000. 362 с
4. Андрущенко В. П. Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992–2002*: 3б. наук. праць до 10-річчя АПН України / АПН України. Ч. 2. Харків: «ОВС», 2002. С. 3-16
5. Астахова В.И. Социология образования в Украине. *Социологическое исследование*. 2013. №1. С. 91-98
6. Балакірєва О.М., Левін Р.Я., Ноур А.М. Цінності освіти як передумова сталого розвитку українського суспільства. *Український соціум*. 2012. № 3(42). С. 7-30
7. Балакірєва О.М. Трансформація ціннісних орієнтацій в українському суспільстві. *Український соціум*. 2002. № 1. 150 с.
8. Басканский О.Е. Современные когнитивные репрезентации о мире. *Философия науки*. Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. Москва: ИФ РАН, 2002. С. 279-301.
9. Бовина И.Б. Эффективный директор школы в представлениях руководителей образовательных учреждений. URL: http://psyedu.ru/journal/2013/4/Bovina_Dvoryanchikov_Safuanov_Av.phtml (Дата звернення:

11.11.2020)

10.Бовина И. Б. Теория социальных представлений: история и современное развитие. *Социологический журнал*, 2010. № 3. С. С. 5-20.

11.Бовина И. Б. Социальное представление молодежи. *Вопросы психологии*: Научный журнал. 2008. №5. С. 18-20.

12.Бовина И. Б. Стратегии исследования социальных представлений. *Социологический журнал*. 2011. № 3. С. 5-23.

13.Бондаренко Л. О. Феномен соціальних уявлень у сучасній психології. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка*. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. С. 55-63

14.Васильченко О. М. Щодо дослідження імпліцитних теорій як елементів політико-правової культури. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Психологічні науки. 2015. Вип. 1(2). С. 136-140.

15.Ващенко К. Цінності освіти як предмет наукового аналізу. *Філософія освіти*. 2007. № 6. С. 73-78

16.Горбунова В.В. Проблеми дослідження імпліцитних теорій. *Соціальна психологія*. № 4 (30). 2008. С. 17-28.

17.Гура С. О. Педагогічні аспекти дослідження ставлення сучасної молоді до освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2011. № 32-33. С. 270-277.

18.Гурова О.С. Социальные представления педагогов о субъектах образовательного процесса в условиях модернизации системы общего школьного образования. *Педагогические и психологические науки*. 2015. № 3. С. 35-38

19.Дагаева Е.А. Имидж как социально-психологический феномен: теоретико-методологические аспекты изучения. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского*. 2011, № 41. С. 368-373

20.Дагаева Е.А. Теория социальных представлений как методологическая

основа изучения имиджа. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/17/dagaeva_ea.doc.pdf (Дата звернення: 11.11.2020)

21. Донцов А.И., Емельянова Т.П. Концепция социальных представлений в современной французской психологии. *Вопросы психологии*. 1984. № 1. С. 147-152

22. Емельянова Т. П. Социальное представление как инструмент коллективной памяти. *Психологический журнал*. 2002. № 4. С.15 – 23.

23. Емельянова Т.П. Социальное представление – понятие и концепция: итоги последнего десятилетия. *Психол. журн*. 2001. Т. 22. № 6. С. 39-47.

24. Емельянова Т П. Конструирование социальных представлений в условиях трансформации российского общества: автореф. дис. ... д-р психол. наук: спец. 19.00.05. «Социальная психология»; М., 2006. 52 с.

25. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций личности в условиях социально-экономических изменений : дис. ...канд. психол. наук : 19.00.05. М., 2002. 228 с

26. Журавлева Н. А. Динамика ценностных ориентаций молодежи в условиях социально- экономических изменений. *Психологический журнал*. 2006. № 1. С. 35-44.

27. Іванченко С. М. Соціально-психологічне дослідження проблеми якості вищої освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Серія : Психологічні науки. 2015. Вип. 126. С. 82-86.

28. Каленюк І. Вища освіта в сучасному глобальному середовищі. *Вища школа*. 2008. № 9. С. 55-62.

29. Камінська С. В. Теоретичний аналіз наукових підходів до проблеми соціальних уявлень у психологічних дослідженнях. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія : Психологічні науки. 2014. Вип. 2(2). С. 32-36.

30. Келли Дж. Теория личности. Психология личностных конструктов..

Санкт-Петербург: Речь, 2000. 249с.

31.Кендюхов О. Гносеологія інтелектуального капіталу. *Економіка України*. 2003. №4. С. 28-33

32.Колот А. Трансформація чинників розвитку вищої освіти: причина, природа, змістові характеристики. *Вища школа*. 2008. № 1. С. 47-55.

33.Константиновский Д.Л., Попова Е.С. Отношение молодежи к образованию в современной России. *Общественные науки и современность*. 2016. № 1. С. 5-19.

34.Константиновский Д. Л., Попова Е. С. Молодежь, рынок труда и экспансия высшего образования. *Социологические исследования*. 2015. № 11. С. 37-48.

35.Корсак К. Про міфологічність поняття «освіта». *Науковий світ*. 2009. № 4. С. 2-5.

36.Кочубей Н. Сприйняття освіти в суспільстві: від кризи до модернізації. URL: https://nure.ua/wp-content/uploads/2018/Scientific_editions/novkol_2018_2_6.pdf (Дата звернення: 11.11.2020)

37.Кравчук О. В. Соціальні уявлення як психологічний феномен. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Сер. : Психологічні науки. 2013. Вип. 114. С. 103-106.

38.Кремень В. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ: Грамота, 2005. 448 с.

39.Лебідь Н. К. Базисні переконання як індивідуальний вектор цілеспрямованої активності особистості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2013. Вип. 5.

40.Левковська Н. Динаміка ціннісних орієнтацій молоді. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1 (16). 147 с.

41.Лейенс Ж.-Ф. Основные концепции и подходы в социальном познании. *Перспективы социальной психологии*. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2001. С. 128-

- 42.Маклаков А. Г. Общая психология. Санкт-Петербург, Питер, 2001. 592 с.
- 43.Максимова Т. М. Состояние здоровья и ценностные ориентации современной молодежи. *Здравоохранение в Российской Федерации*. 2002. № 2. С. 40-43.
- 44.Матеюк О. А. Імпліцитний психологічний вплив у системі «вчитель-учень». *Правничий вісник Університету «КРОК»*. 2012. Вип. 11. С. 118-125.
- 45.Московичи С. Социальная психология. Санкт-Петербург, 2007. 592 с.
- 46.Підсумки соціологічного опитування з питань реформування вищої освіти України. 2008. URL: http://oldlib.nuos.edu.ua/files/Soc_dosl_01.pdf (Дата звернення: 11.11.2020).
- 47.Попова Е. С. Социальные аспекты мотивации к образованию: выпускник школы перед выбором: дисс. на соиск. учен. степ. канд. социол. наук.: специальность 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процесса». Москва, 2015. 155 с.
- 48.Попова Ж.Г. Имидж учителя: как научиться общаться эффективно. *Начальная школа*. 2006. № 9. С.32-35.
- 49.Попова Ж.Г. Имидж учителя начальной школы: какой цвет выбрать? *Начальная школа*. 2005. №10. С. 30-33
- 50.Попова Ж.Г. Профессиональный и персональный имидж: поиски гармонии. *Служба кадров и персонал*. 2006. №4. С.63-64.
- 51.Попова Ж. Г. Социально-психологические особенности представлений об имидже учителя начальной школы: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.05. «Социальная психология»; М., 2007. 17 с.
- 52.Постникова М. И. Образование в системе ценностей молодежи. *Педагогическое образование в России*. 2016. № 2. С. 24-29.
- 53.Романенко О.В. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження в теоретичних схемах західної соціальної психології. *Безпека і*

право. 2005. №4. С. 193-197.

54.Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург: «Питер», 2000. 359 с.

55.Селезнев Н.А. Размышления о качестве образования: международный аспект. *Высшее образование сегодня*. 2004. №4. С. 36.

56.Славская А.Н. Правовые представления российского общества. *Российский менталитет: вопросы психологической теории и практики*. Москва: Ин-т психологии РАН, 1997. С. 83.

57.Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування. Київ, 2007. 235 с.

58.Трохимець О. І. Трансформація сприйняття вищої освіти. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 15. С. 49-52.

59.Флиер А. Я. Культурная компетентность личности: между проблемами образования и национальной политики. *Общественные науки и современность*. 2000. №2. С. 151

60.Фомічова В.М. Соціальні уявлення у проблематиці сучасної соціальної психології. *Зб. наук. пр. Психологічні науки*. Т. 2. Вип. 4. С. 242-245.

61.Харченко И. Образование в системе ценностей и жизненных планах старшеклассников: методология и результаты социологического исследования в Новосибирске. *Рос. общ. науки: новая перспектива*. Москва, 1997. Вып. 9. С.23-56.

62.Хобта С. Восточный участок украинско-российской границы: особенности восприятия границы и перспектива демаркации. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: Зб. наук. пр. Вип.16. Харків : ХНУ, 2010. С. 412-416.

63.Чемерис О.А. Якість освіти як загальна тенденція європейської інтеграції. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. Вип. 25. С. 219-221.

64.Черниш Н. Й. Суспільна свідомість молоді. Львів : Світ, 1990.

65. Чупров В. И. Молодежь в общественном воспроизводстве, проблемы и перспективы. М., 2000.
66. Шихирев П.Н. Современная социальная психология. М., 1999. 448 с.
67. Щотка О.П. Якість педагогічної освіти в оцінках випускників та їх роботодавців. *Соціологічні студії*. 2012. Вип. 1. С. 97-100.
68. Щудло С. А. Спільне та відмінне у професійних очікуваннях української та польської молоді: соціологічний вимір пограниччя. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія : Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2014. № 1122. Вип. 33. С. 88-94.
69. Якимова Е.В. Теория социальных представлений в социальной психологии: дискуссии 80–90-х гг.: научно-аналитический обзор. Москва: ИНИОН, 1996. 115 с.
70. Яременко М. В. Сприйняття освіти й освіченості у XVIII ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 288-292.
71. Abric J-C. Specific Processes of social representations. *Papers on Social Representations*. 1996. Vol 5. P. 77-80.
72. Ferreira J. M., Soini T., Kupiainen R., Salum A. C. What is learning for secondary-school students? Students' perceptions examined in Brazil and Finland. *Social Psychology of Education*. Vol. 22. №2. 2019. P. 447–470. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11218-019-09479-5> (дата звернення: 13.05.2020).
73. Martikainen J. Social representations of teachership based on students' and teachers' drawings of a typical teacher. *Social Psychology of Education*. Vol. 22. №3. 2019. P. 579-606 URL: <https://doi.org/10.1007/s11218-019-09490-w> (дата звернення: 13.05.2020)
74. Moscovici S. Introductory address. *Papers on Social Representations*. 1993. Vol. 2. No. 3. P. 160–170.

ДОДАТКИ

Додаток А.1

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Утома	Розвиток	Книжки
2.	Зусилля	Добре майбутнє	Вчителі – 3
3.		Успіх – 2	Неповна середня
4.		Важливість	Школа – 4
5.		Майбутнє – 5	Університет – 2
6.		Спілкування	Іспити
7.		Знання – 4	Уроки – 2
8.		Можливості - 2	Праця
9.		Знання для життя	Магістр
10.		Саморозвиток	Будівля
11.		Якісна	Колектив
12.		Корисна	Робота
13.		Досвід – 2	Незакінчена середня освіта
14.			Людина
15.			Наука
Загальна кількість	2	22	22

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Марність – 2	Знання – 11	Університет – 4
2.	Час - 2	Майбутнє – 6	Диплом - 3
3.	Гроші	Розвиток – 4	Вища – 2
4.	Сміття	Можливість/можливості – 4	Незакінчена вища - 2
5.	Не відповідає потребам роботодавців	Нові знання – 2	Необхідність – 2
6.	Важко	Самовдосконалення	Навчання – 2
7.	Дорого	Практика	Пари
8.	Витрачання часу	Завзятість	Дистанційна
9.	Зусилля	Креативність	До універса - Майбутнє, Під час - Час в пустоту
10.	Відсутність сна	Цікаво	Молодший спеціаліст
11.	Нудно	Академічний ґрунтовний підхід	Дедлайни
12.	Складнощі	Статус	Китайська
13.	Гемор	Якісна	Система
14.	Папір	Вклад у себе	Наука
15.	Зубрити	Перший крок до професії	Робота
16.		Інвестиція в майбутнє	Філологія
17.		Молодь	Публічне управління та адміністрування
18.		Базові знання	Повна середня
19.		Цікаво	Самоврядування
20.		Розширення кругозору,	Вибір кожного

		мислення	
21.		Розум	Учень
22.		Отримувати знання	Корисна, але не завжди якісна
23.		Кар'єра	КНУ ім. т. шевченка
24.		Підготовка до дорослого життя	Навчальний заклад
25.		Впевненість	Домашнє завдання
26.		Знайомства	Факультет піар та журналістика
27.		Новий і цінний досвід	Курилка
28.			КУК
29.			Лікар
30.			Вища, бакалавр і магістр
31.			Вища, середня, неповна
32.			Екзамен
33.			Лекція
34.			Неповна вища
35.			Обов'язково
Загальна кількість	17	38	44

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Необдумане рішення	Захоплюючий саморозвиток	Кваліфікаційна база
2.	Нудьга	Можливості – 3	Університет Шевченко
3.	Стрес	Розвиток – 5	Бакалавр – 2
4.	Переоцінена	Майбутнє – 2	Система отримання знань
5.	Совок	Статус – 2	Лекції
6.	Має забагато недоліків	Друзі	Самоосвіта
7.	Формальність	Воля	Спілкування
8.	Умовність	Здобутки	Труд
9.	Необ'єктивність	Перспектива в майбутніх досягненнях	Колегіум
10.	Застаріла система, яка навчає спеціалістів, які нікому не потрібні	Жага розвитку	Семінарія
11.	Відсутність користі, час, гроші	Потрібна	Духовне училище
12.		Важлива	Неповна вища
13.		Кар'єрний зріст	Система отримання знань, умінь та навичок
14.		Наполегливість	Знання – 6
15.		Особистість	Професія
16.		Працелюбність	Час
17.		Корисна – 2	Розум
18.			Книги – 3
19.			Робота – 3
20.			Обов'язково – 2
21.			Досвід – 3
22.			Вища – 8
23.			Молодість

24.			Навчання
25.			Психолог
26.			Очікування
27.			Київський політех
28.			Магістр
29.			Отримання знань
30.			Правознавство
31.			Праця
32.			Повна вища
33.			Школа
34.			Період життя
35.			Дисципліна
36.			Спеціальність
37.			Мислення
38.			Створення нового
39.			Педагог
40.			Студент
41.			Потрібна тільки базова
42.			Мотивація
43.			Магістратура
44.			Гроші
45.			Навички
Загальна кількість	11	25	65

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Сучасна українська освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Велике навантаження	Цікава – 2	Мене задовольняє
2.	Все не ок	Молодіжна	Державна школа
3.	Погано	Досить хороша	Інтерактив – 2
4.	Занепад	Нова програма	Комп'ютер
5.	Потребує вдосконалень	Розвиток – 2	Вебінар
6.	Недоконалість	Перспективно	Дистанційне навчання
7.	Недолуга	Можливість навчатися за улюбленою спеціальністю	
8.	Пенсіонерки	Сучасні школи	
9.	Не потрібна	новітнє обладнання	
10.	Не цікава	нова система освіти	
11.	Не дуже сучасна	Круто – 2	
12.	Регрес в освіті	Сучасно	
13.		Українське	
14.		Якісна	
15.		Заохочуюча	
16.		Розвиток нових методів	
17.		Майбутнє	
Загальна кількість	12	20	8

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Сучасна українська освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Марна	Оновлена система освіти, наближена до європейської системи	Дистанційка
2.	Залишає бажати кращого	Розвиток, початок, новації	Озвучка серіалів
3.	Не інноваційна	Патріотизм	Вчитель
4.	Виключно теорія без толкової практики	Рідна	Школа – 2
5.	Печаль – 2	Ефективна	Педагог
6.	Марна для пошуку роботи		Заплутано, незвично
7.	Недостатня кількість практики		Університет
8.	Совок – 2		Школа виживання
9.	Деградація		Приватна
10.	Обман		Дистанційна
11.	Застаріла – 3		Більше теорії ніж практики
12.	Іноді не логічна		Радянський союз
13.	Неповноцінна		Київ
14.	Динозавр		Інтернет

15.	Багато зайвого		Молоді вчителі
16.	Має багато недоліків		Політика
17.	Профанація		Журналісти
18.	Що попало		Несформована
19.	Низький рівень		Незрозуміла
20.	Потребує розвитку – 2		Нововведення
21.	Потребує вдосконалення		В перехідному стані
22.	Недосконалий корупційний савок		Обов'язок
23.	Спад		Консерватизм – 2
24.	Погана – 2		Традиційність
25.	Пережиток минулого		Могилянка
26.	Дуже погана		Стажування
27.	Хочеться кращої		Молодь
28.	Бажає кращого – 2		Багато нововведень
29.	Надмірна масовість		Базові знання
30.	Не мотивує вчителів		Культурно спрямована
31.	Хаос		Вища
32.	Спрощення		Магістратура
33.	Занепад – 2		
34.	Сумно		
35.	Застаріла(це про вищу)		
36.	Незацікавленість		
37.	Корупція		
38.	Бюрократизм		
39.	Не чула...		
40.	Лишня		
41.	Неефективна		
42.	Дає багато непотрібної інформації, мало практики		
43.	Загублений потенціал		
44.	Не гарантія		
45.	Несучасність		
46.	Повний провал		
47.	Помирає		
48.	Фарс		
49.	Хабар		
50.	Нічого не змінилося, рухаємось в деструкцію		
Загальна кількість		58	5
			34

Відповіді учнів середньої школи до поняття «Радянська освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Невеликий обсяг інформації	Успішніша	Також задовольняє
2.	Це складно	Зміни	Лінійка
3.	Ще гірше	Затребуваність	Довготривала
4.	Строгі вчителі	Зразковість	Піонери
5.	Нецікава	Безкоштовно практично народно	Банти
6.	Дивна	Еталон	Українська освіта
7.	Погана освіта	Вважається найкращою	Дисципліна – 2
8.	Неповага	Є навчання	Єдина концепція виховання
9.	Обмежена можливість навчання	Хорошо	
10.	Савдепія		
11.	Неякісна		
12.	Страх		
13.	Покарання		
14.	Застаріла освіта		
15.	Суб'єктивність оцінки		
16.	Багато часу над уроками		
17.	практики набутих знань та навичок майже нема		
18.	Пропагандистська		
Загальна кількість	18	9	9

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Радянська освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Пропаганда – 4	Привілей	Дисципліна – 4
2.	Не сильно краще	Інтелігентність	Контроль
3.	Старі педагоги	Більш якісна, адже відсутність інтернету змушувало людей більше поглиблюватися в матеріал	Схожа на сучасну
4.	Вбивство особистої думки	Краща	Достатній рівень на той час
5.	Нудна	Вимогливість	Норм
6.	Неефективна	Системна	Сталін – 2
7.	Одноманітність	Ефективна	Указка
8.	Неправильна	Однакове ставлення до всіх учнів	Уніфікація
9.	Примусова	Знання	Енциклопедичність
10.	Напряжна і в великій мірі не правильна	Спорт	Минуле – 2
11.	Знецінення особистості	Якість – 2	Стара система
12.	Обмежена	Недооцінена	Мені не знайома
13.	Лисенківщина		Ідеологічна

14.	Пережиток минулого котрий залишився		Комуністичні ідеї
15.	Гірша		Шкільна форма – 2
16.	Зручні люди		Бібліотеки
17.	Зубріжка		Навчання
18.	Обмежена		Піонери – 2
19.	Стереотипна		Те, що було колись і частково залишається зараз
20.	Застаріла диктаторська система		Однакове ставлення до всіх учнів
21.	Це не була освіта, яка дає знання (вчили працювати)		Виховування комуністичних цінностей
22.	Пережитки минулого		Не актуально
23.	Недосконала - 2		Строгість
24.	Каторга		Завод
25.	Знущання		Напівефективна
26.	Складнощі		Коричнева дошка
27.	Далеке минуле, якого треба позбутися		Суворі систематизація і об'єктивність, хоча теж залежить від тодішньої кожної республіки
28.	Жах		Режим
29.	Деструктивність - 2		Щось незрозуміле
30.	Суворість		
31.	Насильство		
32.	Мотлох		
33.	Заборони		
34.	«Навішені» стандарти		
35.	Застаріла		
36.	В'язниця мислення		
37.	Ультимативна		
38.	Ще гірше		
Загальна кількість	43	13	34

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Радянська освіта»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Заборона	Освіта світового рівня	Для здібних
2.	Застаріла – 4	Мала значення при працевлаштуванні	Немає асоціацій, не стикалася
3.	Ще більша печаль	Надійність	Строгість – 2
4.	Філософія зомбування	Конкретність	Піонери
5.	Жорстка	Краще	Стереотипи – 3
6.	В обмежених рамках	Працевлаштовувал а	Гвинтик
7.	Дуже багато зайвого	Методи Сухомлинського, Виготського дуже ціняться у світі	Ресурс
8.	Пропаганда	Непогано на свій	Математика

		час	
9.	Темрява	Якісна	Консервативна – 3
10.	Неактуальна	Безкоштовна освіта, без корупції	Спосіб мислення
11.	Хрінь	Системність – 2	Комуністичне перетворення суспільства
12.	Безальтернативна	Патріотизм	Минуле сторіччя
13.	Жорстокість	Прогрес	Комуністична влада
14.	Минуле, не практичне у теперішні часи	Розвиток	Сувора
15.	Обмежена	Гарні знання	Система батога і пряника
16.	Руйнування	Потрібна	Досконалий корупційний савок
17.	Політичний інструмент	Розуміння	Рамки – 2
18.	Занудність	Престиж знань	П'ятирічка за три роки
19.	Кошмар	Чіткість	Була колись
20.	Зазубрювання	Якість – 2	Старі підручники
21.	Зла вчителька	Свідома	Ідеологія
22.		Найкраща у світі – 2	Вчені
23.			Режим
24.			Стандарт
25.			Наразі є основною, нажаль
26.			Не застала
27.			Не знаю
28.			Схоластичність
29.			Міф
30.			Добре продумана, але застаріла
31.			Завод
32.			Не можу сказати
33.			Сильні і слабкі сторони
Загальна кількість	21	25	39

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Школа»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Мені погано	Друзі - 7	Домашнє завдання
2.	Ад	Місце в якому мені комфортно навчатися	Уроки – 2
3.	Неприємне місце	Дім	Навчання
4.	Перші вороги	Перші друзі	ЗНО
5.	Багато дз	Нові знання	Праця
6.	Зубріння	Знання для кожного	Оцінки
7.	Надто багато тиску на учнів	Знання - 2	Освіта
8.	Обмаль часу, багато зайвого	Місце знань	Будівля
9.		Сучасна	Математика
10.		Навчаєся учитися	Ранок
11.		Крила	Обов'язковий етап освіти
12.		Гарне місце для пізнання світу	Соціум
13.			Робота
14.			Дитинство
15.			Репетитори
16.			Ранній підйом
Загальна кількість	8	19	17

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Школа»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Шлак	Друзі/Перші друзі – 6	Уроки – 4
2.	Займає надто багато часу і не дає знань, які треба в житті	Веселощі/весело – 4	Перші 4 класи нічого
3.	Злі вчителі	Перший крок до освіченого майбутнього	Дитинство – 5
4.	Стереотипна	Кращі роки	Квіточки
5.	Заганяє в рамки	Безтурботність	Світогляд
6.	Контроль	Місце здобування знань	Характер
7.	Хотілося б більше обладнання і кращих спеціалістів	Знання	Юнацтво
8.	Виховання психічно нездорової молоді з купою комплексів	Засіб пізнання себе	Конкуренція
9.	Правила, заборони, обмеження.	Розвиток	Різноманіття
10.	Непорозуміння	Найкращий період - 2	Випуск
11.	Старі вчителі	Теплі спогади	Бант

12.	Нерви	Рожева пора життя	Дзвоник
13.	Застаріла матеріальна база	Легко	Соціалізація
14.	Плинність кадрів		Випробування
15.	Впусту витрачений час		Підготовка
16.	Соціальна нерівність		Однокласники – 2
17.	Жах		Загальні (початкові) знання
18.	Дискримінація		Домашнє завдання
19.	Пекло		Канікули
20.	Несвобода		Вчителі – 4
21.	Знання які майже не пригодились		1 вересня
22.	Проблеми		Життя
23.	Булінг		Перші серйозні рішення
24.	Нетактовність		Місце, яке формує особистість кожного з нас
25.	Погана кваліфікація		Режим
26.	Жесть		Освіта
27.	Хотілось краще		Підручники
28.			Портфель
29.			Перерва – 2
30.			Їдальня
31.			Бійка
32.			Спроби чогось нового і помилки
33.			Суспільство
34.			Модель суспільства
35.			Метро, Хрещатик, Євромайдан
Загальна кількість		27	23
			47

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Школа»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Некомфортно	Друзі – 6	Становлення особистості
2.	Застаріла	Соціальний розвиток	Школа життя, вміння соціально вижити
3.	Нудьга – 2	Весело	Однокласники
4.	Булінг – 4	Відпочинок	Рідне місто
5.	Моє персональне пекло	Місце для навчання та розвитку	Інститут отримання базової освіти і підготовки людини до вибору спеціальності (але на практиці цього немає)
6.	Непотрібно	Безтурботність – 2	
7.	Жахиття	Важливий життєвий етап	Уроки – 2
8.	Ярлики серед однокласників	Формування фундаменту	Дзвоник
9.	Дає забагато лишньої інформації	Безпечність	Перерва

10.	Інфантильність	Класний двіж!	Дитинство
11.	Показовість	Друзі, дім, сумую	Базові знання – 2
12.	Байдужість	Спілкування – 3	Парта
13.	Регрес	Розвиток	Основа
14.	Заскорузлість	Необхідна	Державна
15.	Вчителі-диктатори	Хороший період мого життя	Приватна
16.	Стадний рефлекс	Знання	Уроки
17.	Знецінення учнів	Цікава	Ранок, холод, сон
18.	Антирозвиток вчителів	Корисна	Діти – 3
19.	Застаріли принципи навчання		Початок освіти
20.	Знищує індивідуальність		Індивідуально потрібно розглядати питання, залежить від керівництва
21.	Стирання індивідуальності, системність		Загальна освіта – 2
22.	Непотрібне місце		Базова освіта
23.	Безлад		Середня
24.	Злидні		Досвід
25.	Стрес		Юність
26.			Обов'язок
27.			Предмети
28.			Вчителі
29.			Навчання – 2
30.			Система, рамки, графік
31.			Клас
32.			Дитинство
33.			Випускний
34.			Соціалізація
35.			Все залежить від вчителя
36.			Соціум
37.			Обов'язкова
Загальна кількість	29	26	43

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Професійне училище»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Нездатність	Не мало важлива частина навчання, вибір якої треба робити за покликанням серця	Початок трудової діяльності
2.	Не в пріоритеті	Сильна людина	Не знаю
3.	Варіант «про всяк випадок»	Багато грошей	Пари - 2
4.	Бурса	Професія	Пропуски
5.		Отримання спеціальності	Коледж
6.		Отримання потрібних знань	Професія
7.		Знання для людей, які вирішили чого вони хочуть	Гуртожиток
8.		Розвинене	Робота - 2
9.		Можливість отримання професії	Не маю досвіду
10.		Гарний варіант, якщо знаєш чим хочеш займатися	Технікум
11.		Профільне здобуття знань	Професія
12.			Спеціалізація
13.			Спеціальність
Загальна кількість	4	11	15

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Професійне училище»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Люмпени	Найкраще місце освіти і зростання особистості	Здобуття спеціальності
2.	Безперспективність	Швидко дозволяє отримати знання з конкретної галузі	"Країні потрібні робочі руки"
3.	Дурість	Хороша база	Студентство
4.	Такое	Самостійність	Простір
5.	Не престиж	Веселощі	Вимогливість
6.	Відсутність вибору	Топ	Практика
7.	Неблагополучність.	Спеціалісти	ПТУ – 2
8.	Недостатня кваліфікація	Гарна база	Можливо, але наврядчи якісно і щось із цього вийде
9.	Несправедливо запущений формат фахової освіти	Підготовка затребуваних фахівців	Для кого як
10.	Другосортний заклад	Не гірше університету	Алкоголь
11.	Бурса	Круто	Норм
12.	Бурса, шарага, пту	Спеціальність яка тобі до	Молоток

		душі	
13.	Лінь	Основа майбутнього	Село
14.	Недалекість	Серйозний заклад	Швидка освіта
15.	Не престижно, не дає великих можливостей для майбутнього	Корисно	Робітник
16.	Шарага		Освіта
17.	Старі машини, подряпані парти		Професія – 3
18.	Погане навчання		Проф навички
19.	В більшості випадків недалеко люди, яким просто потрібно вбити час		Має напрямок
20.	Не туди, не сюди		Це вибір конкретної професії
21.	Більше практики потрібно		Вивчення майбутньої професії
22.	Заклад для дітей з не високим балом		Спадок
23.	Спроба утікти від школи		Кухар
24.			Електрозварник
25.			Маляр
26.			Уроки
27.			Навчання професії
28.			Робота
29.			Експрес-варіант освіти, яку можна здобути у ВНЗ
30.			Професійні знання та навички
31.			Щось незрозуміле
32.			Гуртожиток
33.			Слюсар
34.			Навчальний заклад з підготовки робітників
35.			Не для всіх
36.			Ручна робота
37.			Училище
38.			Прогул
Загальна кількість	23	15	42

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Професійне училище»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Дешева робоча сила	Економія часу	Робоча спеціальність
2.	Безвихідь – 2	Знання – 2	Не було досвіду, немає асоціацій
3.	Нічого хорошого	Друзі – 3	Педагогічний коледж
4.	Не розвиває	Безпека	Подруги, вечірки
5.	Нецікаво, нічого більше не спадає на думку	Заклад де є підготовка робітника високого рівня	Спосіб не потрапити в армію

		кваліфікації технологічно складних професій	з
6.	Тупість	Початок кар'єри	9 клас
7.	Чорноробочі	Практично	Робота руками
8.	Пту та бидло	Цікавість	Не пту а коледж
9.	Не дуже статусно	Мистецтво	Опціонально
10.	Якась дира	Навички – 2	Кухарі
11.	Притулок неуків	Прикладне значення	Будівельники
12.	ПТУ, 2 сорт	Збереження часу	Малярі
13.	Марно втрачений час	Практичне навчання	Алкоголь
14.	Бурса	Необхідне	Заклад освіти
15.	Печаль		Профільний напрямок
16.	Мало знань		Освіта для повного класу професій
17.	Сумніви		Спеціалізація суспільства
18.	Місце де немає місця загальному розвитку		Після 9 класу
19.	Провал		Маленький університет
20.	Не дотягнув до Вишу		Професія
21.	Асоціація, що туди йдуть вчитись люди з низькими знаннями та мотивацією		Аудиторії
22.	Зневага оточення на мінімалках і між рядків		Групи дітей
23.	Недостатньо професійний		Незакінчені 9 класів
24.	Посередній		Технічна спеціальність
25.	Діти які тікали зі школи раніше		Фах
26.	Думаю, що ситуація там не краща		Вузькопрофільність – 2
27.	Вибір доступного, а не бажаного		Практика – 2
28.	Діти, які не мали гроші на університет		Столяр
29.			Не знаю
30.			Залежно від закладу (малоймовірно чогось навчать)
31.			Робітничі професії
32.			Навчальний заклад, де вчать робочих професій
33.			Завод
34.			Зараз позор, раніше – нормально
Загальна кількість		29	18
			36

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Університет/інститут»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Багато грошей мало змісту	Буду навчатися в інституті	Отримання вищої освіти
2.	Важке навчання	Напрямок	Українські декабристи
3.	Нерозумне використання потенціалу учнів	Молодість	Гуртожиток
4.		В пріоритеті	Конспекти
5.		Стимул	Не знаю
6.		Гарна освіта	Доросле життя – 4
7.		Майбутня професія	Вплив
8.		Сучасний	Вища освіта
9.		Майбутнє - 2	Професія
10.		Престиж	Здобуття вищої освіти для подальшої професії
11.		Відповідальність	Освіта
12.		Цілеспрямованість	Аудиторії
13.		Обов'язково	Вчителі
14.		Мобільність	Підготовка до майбутньої професії
15.		Стипендії	Не маю досвіду
16.		Гранти	Робота
17.			Сесія
18.			Невизначеність
19.			Пари
20.			Вступати, якщо ти розумієш навіщо це тобі
Загальна кількість	3	17	23

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Університет/інститут»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Байдужість з обох сторін (тих, що навчають, і тих, що навчаються)	Вишка	Типовість
2.	Це все понти	Місце, де можна реально щось вивчити	Диплом – 5
3.	Подає протягом 4 років інформацію, яку можна було отримати за кілька місяців курсів.	Знання в конкретних галузях	П'янки
4.	Багато зайвих дисциплін	Свідомість	Багато знайомств
5.	Важко	Цілеспрямованість	Було весело до пандемії
6.	(Потрібно) Більше практики і вільності в діях	Цілі	Час на себе
7.	Застаріла програма	Можливість	Молодість – 2

8.	Трата сил і нервів	Наполегливість	Пари
9.	Для галочки	Соціальний розвиток	Освіта – 2
10.	Занадто багато витраченого часу	Весело	Гроші
11.	Рабство	Шанс здобути професію	Підбори
12.	Залежність	Можливість мати краще майбутнє	Місце, де справжня наука та фахівці сусідять із аматорами й халтурою.
13.	В більшості випадків люди, які мають сумніви щодо вибраного закладу, адже не бачать від цього перспективи в майбутньому	Реформи, рух	Дорослішання
14.	Багато пафосу, мало знань	Майбутнє – 2	Навчання
15.	Тільки для корочки	Перспективи	Студентство – 2
16.	Стрес	Саморозвиток	Кава, сесія
17.		Відповідальність – 2	Переломний етап
18.		Крок у майбутнє	Класична академічна освіта
19.		Друзі	Наука
20.		Любов	Дослідження
21.		Навички знання які потрібні	Вища освіта – 2
22.		Самостійність	Важко, але треба
23.		Якісна освіта	ВНЗ
24.		Високий рівень	Дорослий
25.		Особистий інтерес	Семінари – 4
26.		Якість	Пари
27.		Престиж	Лекції
28.		Краща версія школи	КНУ Шевченка
29.			Професія
30.			Досвід – 2
31.			"Дорога" від дитинства до дорослого життя
32.			Формування певних навичок та характеру
33.			Студентське життя
34.			Нові знання обраної професії
35.			Сесія - 2
36.			Мій найкращий, хоча всеодно немає знань, просто цікаво
37.			Вищий навчальний заклад з підготовки спеціалістів різних спеціальностей
38.			Шева
39.			Базис
40.			Педагоги
41.			Курсова
42.			Дисертація

43.			Реферати
44.			Теорія-практика
45.			Курілка, люди в пальто
Загальна кількість	16	29	58

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Університет/інститут»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Псевдоеліта	Інвестиція в перспективі	Розвиток при правильному виборі, трата грошей при помилковому
2.	Що попало	Зрілість	Знайомства – 2
3.	Багато стресу	Професіоналізм	Мій універ
4.	Усі злі	Блакитна мрія школяра	Мої однокласники
5.	Знецінення твого таланту	Кращі часи	Вибір
6.	Пониження самооцінки	Нові соціальні зв'язки	Місце де можна отримати документ про вищу освіту і лише деякі отримують реальні знання і навички
7.	Відраза від справи	Елітка	Школа життя – 3
8.	Мало практичних знань	Розвиток	Навчання перед життям
9.	Ілюзія	Перспективи майбутньому в	Пари
10.	Показушність	Веселий час	Сесія
11.	Багато витраченого часу	Класний двіж після школи	Вищий навчальний заклад
12.	Пуста трата часу і грошей	Свобода	Велика казенна будівля
13.	Фарс і цирк	Самостійність – 2	Навчання
14.		Дружба	Наукова діяльність
15.		Вільний вибір	Суперечки
16.		Мрія	Досвід – 2
17.		Престиж – 2	Колектив
18.		Майбутнє	Вищий заклад
19.		Друзі, спільні інтереси	Дає базу в спеціальності
20.		Винахідливість	Професійний та життєвий досвід
21.		Ерудованість	Спеціалізація суспільства
22.		Багатопрофільність	Притулок небезнадійних неуків
23.		Зв'язки	Вища освіта – 3
24.		Можливість здобути професію	Можно знайти більш менш
25.		Рішення проблем	Займає багато часу
26.		Знання – 2	Студентське життя
27.			Молодість
28.			Багато читати, багато аналізувати

29.			Іспити
30.			Диплом
31.			Не для всіх
32.			Дорослішання
33.			Теорія
34.			Професія
35.			Червоні дипломи
36.			Радість мами, гордість бабуні
37.			Шаблон, яким усі міряють
38.			Не завжди влучно
39.			Шева
40.			Студенти
41.			Гуртожиток
42.			Державні абсолютно неефективні. Сучасні приватні на голову вищі
43.			Самоосвіта
44.			Багато інформації
Загальна кількість	13	29	50

Додаток А.7.

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Вчитель»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Суб'єктивність	Наставник – 7	Вчитель мене задовольняє
2.	Токсичний	Вище	Дошка
3.	Не знає як знайти підхід до учня	Повага	Фіолетове волосся
4.	Суворість	Людина, яка любить як рідну дитину	Урок – 2
5.	Не зрозумілий	Помічник – 2	Школа
6.	Злий	Знання	Людина
7.		Зразок	Оцінка
8.		Дає нам багато знань	Зошити
9.		Друг	Слідкує за прогресом учня
10.		Керівник	Авторитет, якщо поважає учнів як всіх людей і добре знається на тому чого вчить
11.		Зацікавлений	
12.		Медіа обізнаний	
13.		Джерело знань	
14.		Мудрість	
15.		Терпляча, втомлена людина	
16.		Тяжкий труд	
17.		Допомагає у навчанні	
18.		Добрий	
19.		Людина, яка допоможе	
Загальна кількість	6	26	11

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Вчитель»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Некомпетентність	Це теж Людина	Урок
2.	Злидні	Наставник	Часто змушений навчати дітей за встановленою програмою, з якою не згоден.
3.	Нудьга	Вимогливий	Не має свободи у подачі інформації
4.	Невдаха, який мало заробляє	Комунікабельний	Хороший/поганий поліцейський
5.	Мазохіст	Розсудливий	Строгість – 3
6.	В школі - ні	Наставник – 11	Керівник
7.	Безгрошів'я	Перші серйозні люди із свідомого життя	Правила
8.	Втома	Відповідальність	Людина що виховує і

			навчас
9.	Мучитель	Авторитет	Заборони
10.	Не сприймає думку інших, застаріла програма	Друг – 2	Вчить, ставить оцінки
11.	Думає що знає все, думає що учні не знають нічого, думає що його предмет найважливіша річ у світі	Ментор	По-різному
12.	Неосвічена людина	Методист, психолог	Людина
13.	Неповага до учнів	Рольова модель	Книга
14.	Самовдоволеність	Помічник	Спідниця
15.	Нерви	Благодійна людина	Молодий
16.	Не сучасність	Порадник	Людина, яка дає знання
17.	Вигорання	Мученик	«Відкрита книга»
18.	Несправедливість	Поважна людина	Навчас
19.	Вовк у овечій шкурі	Мудрий	Надання знань
20.	Раб та рабовласник	Професійний	Домашка
21.		Розуміючий	Перша вчителька
22.		Вправна людина яка вміє бути тактичною з різною віковою групою і при цьому виглядати невимушено, доступно викладає матеріал	Школа, університет
23.		Тепло і турбота	Супровід
24.			Не ставить себе вище учнів. Ділиться знаннями.
25.			Школа
26.			Нові знання
27.			Інформація
28.			Вихователь
29.			Людина, яка передає свої знання учням
30.			Сенсей, лао ши
31.			Окуляри, гольф (свєтер)
32.			Крейда
33.			Звичайна людина
Загальна кількість	20	34	35

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Вчитель»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Жертва системи	Герой	Куратор
2.	Указка, приниження	Наставник – 8	Молодість
3.	Втома	Приклад	Людина, що вчить
4.	Бідолога – 2	Ментор	Учіння, наставництво
5.		Людина яка передає свої знання, уміння і дає направлення в правильний бік	Досвід

6.	Нерви – 2	Людина з призначенням	Має бути наставником
7.	Вигорівший	Світла людина	Наука
8.	Стомлений	Покликання – 4	Окуляри
9.	Не замотивований	Знання – 3	Школа – 3
10.	Недорозвинена пухлина	Допомога	Людина
11.	Стара жінка яка не любить свою роботу	Щирість	Провайдер знань
12.	Старі нерелевантні знання	Усмішка	Перші уроки життя
13.	Втома в очах	Голова	Математики
14.	Антирозвиток	Професіонал	Навчає
15.	Злість	Друг – 4	Маленький викладач
16.	Маразм	Креатив – 2	Навчає вчитись
17.	Стає менше довіри	Провідник – 3	Цілодобова робота
18.	Нещасна людина	Знавець	Моя мама (вона працює в школі)
19.		Майстер своєї праці	Фасилітатор
20.		Доброзичливість	Указка
21.		Дружелюбність	Урок
22.		Помічник – 3	Не кожному дано
23.		Авторитет	Або надихає, або знищує індивідуальність
24.		Важлива людина в житті	Професійна строгість
25.		Любов до дітей	Спрямовує
26.		Гумор	Передає знання
27.		Психолог	Той, від кого все залежить
Загальна кількість		20	41
			29

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Викладач»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Людина, яка сухо диктує конспект	Інформація	Книги
2.		Мозок сильний	Робочі зошити
3.		Добрий	Предмет
4.		Повага	Університет
5.		Знання	Лекціонер
6.		Керівник	Вчитель
7.		Нова інформація - 2	Спікер
8.		Розумна людина	Уроки
9.		Дає багато знань	Аудиторія
10.		Зацікавлений	Лекція
11.		Толерантний	
12.		Професіонал	
13.		Джерело знань	
14.		Мудрість	
15.		Знання	
16.		Тяжкий труд	
17.		Полюбає свій предмет	
18.		Цікаво пояснює	
19.		Можна спитати, якщо щось незрозуміло	
20.		Авторитет, такий як і вчитель	
21.		Людина, яка донесе знання	
Загальна кількість	1	22	10

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Викладач»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Байдужість	Людина, що займається улюбленою справою	Сесія
2.	Нудятина	Вільно подає матеріал, менше тисне на студентів, дає їм більше свободи	Університет – 4
3.	Зарозумілі люди	Джерело мудрості	Пари
4.	Втомленість	Вимогливий, високоморальний	Строгий/строгість – 4
5.	Нудно	Досвідчений/досвід – 5	Бувають цікаві, але деякі надто дивні
6.	Не завжди професіонал	Підтримка	Надання знань
7.		Набагато розумніший друг	По різному
8.		Наукова особистість	Освіта
9.		Цікаві особистості	Окуляри
10.		Престиж	Професор
11.		Друг	Знання

12.		Гарна людина	Пари
13.		Допомога	Предмет
14.		Ментор	Завдання
15.		Партнер під час навчання	Людина, яка навчить тебе того, що сама знає
16.		Наставник – 3	Дошка
17.		Провідник знань	Навчання
18.		Неординарна особистість	Людина з наукової спільноти
19.		Людина, яка багато розуміє в науці	Читає предмет
20.		Повага – 2	Екзамен
21.		Дає необхідну інформацію	Лекції
22.		Високоосвічена людина	Виклад інформації
23.		Більш компетентна за мене людина у певній сфері, яка може ще й навчити інших тому, що сама знає	Надання інформації
24.		Відповідальність	Лікар
25.		Спеціаліст, людина, яка розвиває професійні, індивідуальні здібності кожного з учнів.	Йде на зустріч, не вимагає нічого
26.		Надихач	Виконує свою роботу
27.		Професіонал	Ноутбук
28.		Зацікавлена людина	Пересдача, бігунок
29.		Поважна людина	По суті те ж, що й вчитель, але якимось чином цей термін більше до вишів прикіпівся
30.		Безупередженість	Серйозний
31.		Крутий	Вчитель який знає предмет для себе
32.		Розумний	Передавач знань
Загальна кількість		6	39
			38

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Викладач»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Нудно	Людина, яка вчить і показує як можна застосувати знання	Фундамент знань
2.	Пофігіст	Має бути наставником	Інформація
3.	Єдина правильна відповідь	Провідник в доросле життя	Університет – 4
4.	Злаякісна пухлина	Освічена людина - 2	Лабораторна
5.	Навчають лише тому, як писати наукові роботи або дисертації, а не роботі, з якою ми зтикаємося	Елітарність	Молодші класи
6.	Інтелектуальна гординя	Наставник – 6	Людина яка проводить навчальну, методичну та наукову діяльність

7.	Бідолаха	Друг	Професор – 3
8.	Відчуженість	Логічність	Предмет
9.	Лінь вчити студентів	Довіра	ВУЗ
10.		Покликання – 2	Людина
11.		Провідник	Провайдер досвіду/знань
12.		Враховує думку студентів	Сесія
13.		Гуру	Викладає якийсь предмет
14.		Повага	Більш прогресивний, але не завжди
15.		Майстерність	Ділиться інформацією
16.		Кар'єра	Освіта
17.		Компетентний	Лекції з історії
18.		Цікавий	Досвід – 2
19.		Цікаві історії	Стриманий
20.		Порадник – 2	Нейтральність
21.		Особистість	Лекція
22.		Фахівець	Пара
23.		Майстер	Кафедра
24.		Вчитель без нагайки, от.	Рідко високопрофесійна людина(але в ідеалі так)
25.		Як вчитель, тільки ще й про етимологію картопляної культури розказати може.	Підготовка
26.		Авторитет	Модератор інформації
27.		Талант	
28.		Унікальні знання	
29.		Знання	
Загальна кількість	9	36	35

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Учень»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Смерть - це мрія	Досвід	Парта – 2
2.	Сидить	Має бути відповідальним	Той хто навчається
3.	Неслухняність	Старання	Зошит – 2
4.	Слухач	Формується людина	Навчання
5.	Нерозумний	Відповідальність	Дитина – 2
6.	Важка праця	Майбутній професіонал	Отримує знання
7.		Друг	Колега
8.		Зацікавлений	Поглинання знань
9.		Слухняний	Дошка
10.		Малі кроки до знань	Конспект
11.		Майбутнє країни	Я
12.		Свідомість	Вчитися
13.		Допомога	Готуватися до екзаменів
14.		Людина яка хоче вчитися и вчиться	Однокласник
15.		Особистість, що має власні погляди	Право
Загальна кількість	6	15	18

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Учень»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Нероба	Намагається	Дитина – 9
2.	Вимушеність	Активний	Клас
3.	Тупість	Допитливий – 2	Вівця
4.	Невдячне створення	Швидкий і моторний	Обов'язок – 2
5.	Раб (занадто багато непотрібних предметів у школі, які учень чомусь повинен вчити)	Наполегливість	Об'єкт для споживання знань
6.	Безвідповідальний	Той, хто працює над собою	Все вчить, мріє про щось
7.	Непостійний	Алмаз	Школа
8.	Незацікавленість		Щоденник
9.	Людина без цілей		Столова
10.	Комок комплексів		Молодість
11.	Неук		Запитання
12.	Раб		Наївність
13.	Безправний		Важка праця
14.	Залежний		Підліток
15.	Нещасна людина, яка має всі ці знання запам'ятати і освоїти		Слухач
16.	Примус		Збирач інформації
17.	Страждання		Юність

18.	Нервовість		Навчається
19.	Лінь		Парта
20.	Раздолбай		Вчити
21.	Неправильно направлена енергія		Форма
22.	Несерйозний, бешкетник		Сміх
23.			Навчання
24.			Отримувач
25.			Навчається. Не обов'язково дитина чи підліток.
26.			Губка, яка всмоктує в себе і хороше, і погане
27.			Виконання завдань
28.			Домашні роботи
29.			Школа – 2
30.			Університет
31.			Конспект
32.			Знання
33.			Людина, що отримує знання
34.			Підлеглий
35.			Дитинство
36.			Без досвіду
37.			Шкільні олімпіади
38.			Жилетка, брюки, портфель
39.			Відсутність певних знань
40.			Людина
41.			Споживач
42.			Купа зошитів
43.			Чорний чай з чебрецем, бутерброди з маслом та сиром
Загальна кількість	22	8	52

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Учень»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Балуваний	Неограничений алмаз	Губка – 2
2.	Несерйозний	Дисципліна	Слухач – 2
3.	Расхлябаність	Розвиток	Людина, яка навчається (і, як правило, не розуміє навіщо)
4.	Надто сильно завантажений	Старанний	Навичка
5.	Булінг	Жага знань	Повтор
6.	Шибайголова	Бажаючий до знань	Людина, просто людина
7.	Лінь – 3	Особистість	Дитина – 6
8.	Втома	Перспективний	Той хто

		елемент суспільства	навчається певному ремеслу, вбирає в себе знання та відтворює їх
9.	Нещасний	Зацікавлений – 2	Малюк
10.	Свавілля	Індивідуальність	Парта
11.	Безконтрольність	Унікальний	Школяр
12.	Разчорований	Рівноправна особистість	Школа – 5
13.	Збитий з цілі,	Ініціативність	Підліток
14.	Знецінення своїх успіхів		Індивідуально все, з моєї практики дуже багато невихованих дітей
15.	Депресія		Початківець
16.	Деградація		Я
17.			Молода клітина
18.			Я гарний учень
19.			Розважається
20.			Вчиться
21.			Уроки
22.			Дім
23.			Батьки
24.			Оцінка
25.			Це коли твої батьки і вчителі більше переймаються за твої успіхи в навчанні
26.			Ігри, забавлянки
27.			Виконавець – 2
28.			Челендж
29.			Дзвінок
30.			Банти
31.			Початок
32.			Невизначеність
33.			Той хто щось вчить нове
34.			Не підготовлена до життя людина
35.			Ми всі протягом життя
36.			Навчання
Загальна кількість	18	14	48

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Студент»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	Що таке сон?	Вчиться	Сесія
2.	Алкоголь	Той хто навчається тому що його цікавить	Курсові роботи
3.	Прогули	Новий досвід	Дипломні роботи
4.	Втома	Доросла людина	Людина
5.	Ролтон	Отримує знання	Гуртожиток
6.	Поганий сон	Солідний учень	Дитина, тільки старша
7.	ДУЖЕ ВАЖКА ПРАЦЯ	Зацікавлений	Однокурсник
8.		Досвідчений	Бакалавр
9.		Усвідомлений учень	Екзамени
10.		Поглинач знань	Я у майбутньому
11.		Творчість	Робота
12.		Омріяна спеціальність	Життя
13.		Можливість вчити те, що хочеш	Навчання
14.		Людина яка знає ким хоче стати	
15.		Зріла й впевнена людина	
Загальна кількість	7	15	13

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Студент»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульного поняття
1.	П'янки	Самостійність – 2	Університет – 4
2.	Дурний п'яничка	Відповідальність – 2	Домашнє завдання
3.	Бідний	Особистість	Майже людина, все ще не усвідомлює що до чого
4.	Недосип	Людина з правом вибору	Від сесії до сесії
5.	Алкоголік	Амбіції	Сесія – 2
6.	Ще більше раб	Усвідомлений	Доросла дитина
7.	Сльози	Цілеспрямований	Сон, лекція
8.	Хлопці, клуб та цигарки	Людина що учиться і уже приміняє знання	Потенційний науковець, якому треба допомогти, а не обмежувати й принижувати.
9.	Раздолбай 2.0	Врівноважена свідома майже особистість	Вчитися
10.	Втомлений	4 роки свободи	Школа виживання у суспільстві
11.	Приховання стресу	Розквіт життя	Зажди має щось вчити
12.		Усвідомлення	Слухач вищого закладу
13.		Пошук себе	Людина, яка тільки вчиться і забула, що таке нормальний сон

14.		Свідомий	Найближчий крок до дорослого життя
15.		Допитливий	Здобувач вищої освіти
16.		Критичний	Підготовка до екзаменів
17.		Сформована особистість	Екзамен
18.		Людина, яка може робити 4 справи одночасно	Вища освіта
19.		Світло	Початківець
20.		Веселе навчання	Дорослішання
21.		Та ж губка, але вже сама вирішує, що їй "всмоктувати"	Навчається в університеті/інституті.
22.		Вечірки, пригоди	Не дитина.
23.		Особистість – 2	Гуртожиток – 2
24.		Людина, яка отримує знання та розвиває свої професійні здібності	Особистість, яка повинна завжди шукати вихід
25.		Розвиток	Конспект, слух
26.		Свобода	Завжди є куди розвиватись
27.		Свідома людина, відповідальна, вміє ставити пріоритети, вчиться на помилках, сам вирішує що йому робити потрібно	Доросле життя
28.		Власне заохочення	Хтось розгільдязь, хтось вчиться
29.		Запал	Бутерброд
30.			Маршрутка додому
31.			Молодість
32.			Відсутність певних знань в області своєї вибраної професії
33.			Людина
34.			Споживач
35.			Кава з корицею, постійна робота
Загальна кількість	11	32	40

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Студент»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Вічно голодна і п'яна істота, яка намагається отримати залік	Активіст	Волога губка
2.	Людина, що не має поняття ким хоче стати	Можливості	Слухач
3.	Сліпе кошеня	Розвиток	Спантеличений громадянин
4.	Повинен лити	Пошук себе – 2	Профком

	воду		
5.	Падіння духом	Веселий і контактний	Київ – 2
6.	Депресія	Свобода – 3	Стипендія
7.	Висмокування викладачами останньої твоєї енергії	Амбіції – 2	Молодість
8.	Деградація в кВ	Відповідальність – 2	Гуртожиток – 4
9.	Змучена людина	Особа яка вибрала свій шлях	Людина яка займається процесом пізнання у вищому навчальному закладі
10.	Безсонні ночі	Бажаючий до вищих знань	Тусовки, алкоголь
11.	Зводить кінці з кінцями	Особистість	Іспити
12.	Лінивий	Має якусь ціль	Повноліття
13.		Майбутнє	Визначення
14.		Свідомість	Доросле життя
15.		Енергія творчості	Новий лист життя
16.		Цілеорієнтований	Заліковка
17.		Самостійність – 2	Студентський квиток
18.		Сформований пізнавач	Дуже багато підпрацьовує, мало навчається
19.		Дослідник	Великий учень
20.		Щаслива людина	Перехідний етап до самостійності
21.			КПІ
22.			Університет
23.			Висипається по вихідних
24.			Прогулює пари
25.			Велика дитина
26.			Пари – 2
27.			Екзамени
28.			Навчання – 2
29.			Це коли крім тебе ніхто за твої успіхи в навчанні перейматись не буде
30.			Дорослий
31.			Першовідкривач для себе
32.			Науковець з базовим інструментарієм
33.			Молода людина
34.			Челендж 80 лвл
35.			Спати, їсти
36.			Сесія
37.			Той хто вчиться
38.			Отримувач знань
Загальна кількість	12	26	44

Відповіді учнів середньої школи до стимульного поняття «Диплом»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Папір – 3	Спеціаліст	Отримана професія
2.	Тяжкий труд	Треба віднести відповідально	Професія – 2
3.	Гроші	я живий/а!	Свідчить про нашу освіту
4.	Безсонні ночі	Успіх	Документ
5.	Втома	Гордість	Багато роботи
6.	Непотрібна річ	Отримані знання	Робота – 2
7.	Формальність	Майбутнє	Нова сходинка в житті
8.	Мука	Підтвердження	
9.	Папірець – 2	Перемога	
10.	Не завжди показник твоїх знань	З відзнакою	
11.	Навряд він десь знадобиться	Основа	
12.		Пропуск у майбутнє	
Загальна кількість	14	12	9

Відповіді студентів вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Диплом»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Папірець – 2	Необхідність	Бонус
2.	Підперти стіл	Потрібен	Бакалавр
3.	Дошечка для нарізання ковбаси	Знання	Робота – 3
4.	Пф	Завзятість	Труд
5.	Документ для галочки, який ні про що не свідчить		Традиція
6.	Багато нервів	Пройдений шлях	Бакалаврський
7.	Не гарантія успішного майбутнього	Свобода	Кінець навчання
8.	Обкладинка	Успіх	Біль радість
9.	Безкорисна хрінь	Білет в краще майбутнє	Класна можливість закріпити результат навчання й втілити науковий інтерес, але часто перетворюється на бюрократичну формальність.
10.	Туалетний папір	Перспективна робота	Дедлайн
11.	Під чашку – 2	Реалізація	Церемонія
12.	Не потрібен	Результат навчання. Доказ твого фаху.	приємно, але не завжди допомагає
13.	Навіщо	Впевненість	Визначення результатів освіти, "корочка", здобуток, підтвердження

			кваліфікації
14.	Непотрібна бумажка. Яка без навичок особистих нічого не варта	Інструмент	Початок кінця
15.	Бумажка для підняття самооцінки	Результат	Документ – 2
16.	Бумажка про освіту	Важливий папірець без нього нікуди	Свідोцтво
17.	Проблеми	Важливий документ, гордість	Зусилля
18.	Долари		Для когось квиток у щасливе майбутнє, а для когось підставка під чай
19.	Витрачений час та сили, безсонні ночі		Фініш
20.	Документ, який нічого не означає		Забрати, чекати
21.	Щось непотрібне		
22.	Безсоння		
23.	Важливий(ні)		
24.	Документ, без особливої потреби		
25.	Фікція		
26.	Лежить в шафі		
27.	Корочка, яка не завжди дає тобі гарантію працевлаштування згідно спеціалізації з нормальною зп		
28.	Непотріб/не потрібен – 2		
29.	СТРЕС, ІНСОМНІЯ, ТРЯСКА В РУКАХ ЧЕРЕЗ КАВУ		
30.	Для галочки		
31.	Документ, Не обов'язковий		
Загальна кількість	33	17	23

Відповіді випускників вищих навчальних закладів до стимульного поняття «Диплом»

	Відповіді, що містять скоріш негативну конотацію	Відповіді, що містять скоріш позитивну конотацію	Відповіді, що демонструють нейтральне або амбівалентне ставлення по стимульному поняття
1.	Папірець – 5	Результат – 3	Документ про закінчення освіти
2.	Вимушений	Свобода	Формальність для роботи
3.	Картонка	Змагання, перемога	Червона папка
4.	Даремний документ в 90% випадків	Підтвердження – 2	Захист
5.	Трата часу	Статус – 2	Може комусь знадобився
6.	Бюрократія	Мені потрібен був	Червоний
7.	Не потрібен – 2	Азарт	Труд
8.	«Галочка»	Святкування	Свідоцтво
9.	Пластик – 2	Потреба	Освіта
10.	Переоцінений папір	Необхідність – 2	Робота – 3
11.	Вірус	Показник того що ви щось здобули	Дедлайни
12.	Підставка під чашку		Закінчення навчання

13.	Навіщо мені він ????????????????		Залежить від того, скільки часу приділяє навчанню, дуже індивідуально
14.	Непотрібний документ		Додаток
15.	Документ, який може ніколи не знадобитись		Най буде...
16.	Морока		Підтверджує наявність вищої освіти – 2
17.	Різати ковбасу		Хвилювання
18.	Пластик, що засмічує природу, тригер еко-активіста		Підтвердження про відвідування закладу освіти
19.	Непотріб		Список літератури, Гугл, бібліотека
20.	Запара		Важка праця
21.	Найбезглуздіша річ у світі, яка забирає у тебе трилліон нервових клітин та дає шалену невпевненість на майбутню справжню роботу		Бумажка, яка гарантує якості знань і вмінь людини, але без неї ти "некваліфікований"
22.	Переоцінений		Ніщо без скілів
23.	Навантаження, стрес		Випускний
24.	Тяжкість		Навчальний рік
25.	Іноді зовсім непотрібна річ		Платний
26.	Не потрібна бумажка		Формальність
27.	Папірець, гордість мами		Пошук роботи
28.	Безсонні ночі, нерви		Бакалавр, магістр
Загальна кількість	34	16	31